

I N H O U D S O P G A V E

Wie zonder vooroordeel is, opene de discussie JO NABUURS	2	Het momentum van vrijheid FONS TEL	16
Fascisme en katholicisme FRANS VAN DONGEN	4	Het eeuwige leven JAAP VAN DEN BORN	20
Een antiek lid van Skepsis ANTON VAN HOOFF	8	Boekbespreking: Salomon Kroonenberg – Waarom de hel naar zwavel stinkt ENNO NUY	21
Palestina en Israël JAN BONTJE	9	Boekbespreking: De schijnelite van de valsemunters PETER DE VALENÇA	22
Over kannibalisme, veganisme en de vrijheid om te eten wat je wilt FLORIS VAN DEN BERG	10	Het Martin Bosma syndroom JAN VAN DER WERFF	24
Het brein en wij JAN VAN DER WERFF	12	Lezers reageren	24
Voorspellen LEON WECKE	13	Ballast JAAP VAN DEN BORN	27
Jouw god is de mijne niet FRANS BIJLSMA	15	Zondagmorgen HANS KOEKOEK	28

Wie zonder (voor)oordeel is, opene de discussie.

JO NABUURS, 1936, historicus

De vraag is: heeft discussiëren mondeling of schriftelijk zin, leidt het tot nieuw inzicht. Wie

gedurende langere tijd discussies gevolgd heeft in tijdschriften, kranten, op de radio of de tv moet het inmiddels vreemd te moede zijn. Gelijkhebbertij, machogedrag, onderbreken, aftroeven, schelden, monddood maken, heersersgedrag, machtsmisbruik etc. zijn aan de orde van de dag. Zelden of nooit leidt een discussie tot verrijkt inzicht of verduidelijking van een onderwerp. Bijna altijd knapt de kijker of luisteraar af op het vlinders afvangen, storend (door de interviewers vooral) interveniëren en agressief geschreeuw.

Persoonlijk vind ik dat alleen debaters met dezelfde overtuiging vruchtbaar met elkaar kunnen discussiëren. Samen kunnen ze, op socratische wijze, dichter bij de kern van het probleem of thema proberen te komen. En misschien zelfs, langs dialectische weg, tot een hogere waarheid. Het zou nuttig kunnen zijn om -als men toch tot een debat wil overgaan- tevoren te zeggen uit welk 'nest' men komt (ideologie, partij etc.). Montaigne: 'Als ik mijn mening erover zeg, dient dat ook om aan te geven hoever mijn blik reikt, en niet wat de reikwijdte van de dingen zelf is' (Essays, II, 96. A'dam 1998).

Vrijmetselaars hebben voor dit probleem (discussies die de mensen verder uit elkaar spelen in plaats van dichterbij elkaar brengen en dus achteruit in plaats van vooruit) een geheel eigen oplossing. Een bepaalde persoon lanceert een idee in de vorm van een bouwstuk. De medevrijmetselaars gaan met het idee naar huis, denken erover na en in de volgende bijeenkomst geven de broeders commentaar. Dus na rijp beraad zonder enige vorm van rivaliteit of jaloezie.

Met behulp van een beschouwing over subjectiviteit, objectiviteit en integriteit hoop ik zin en onzin van het debat, c.q. de discussie te verhelderen. Ik wil graag gebruik maken van verworvenheden uit de theoretische geschiedenis. Misschien kunnen deze op de een

of andere manier bruikbaar zijn voor een dieper inzicht in het verschijnsel discussie, het debat. Verschillende denkers zoals Friedrich Nietzsche, Jan Romein (Theoretische Geschiedenis), Ger Harmsen en Walter Prevenier hebben interessante opmerkingen gemaakt over subjectiviteit en de onmogelijkheid tot objectiviteit in de geschiedschrijving en eveneens in het zogenaamde neutrale debat.

Bewust en onbewust

Sommigen zoals Ger Harmsen maken een onderscheid tussen *bewuste* en *onbewuste* drijfveren. Bewust:

1. Het nastreven van welstand, eer en aanzien
2. Het opzettelijk sparen van de eigen groep
3. Het bezwijken voor de geestelijke druk en dwang van de overheid.

Onbewust noemt Harmsen factoren als de sociale groep waartoe men behoort, temperament en karakter en politieke en ideologische inzichten. Romein en in zijn kielzog Ger Harmsen hebben altijd gepleit voor integriteit bij het onderzoek. Je laat niets weg wat niet in je kraam te pas komt. Erken dat je partijdigheid onmogelijk kunt vermijden maar probeer toch zo eerlijk mogelijk te zijn. Laten we de verschillende factoren die objectiviteit in de (historische) discussie onmogelijk maken op een rijtje zetten, in willekeurige volgorde.

Afkomst

De sociale groep waartoe men behoort; economische klasse; topografische herkomst: of iemand Hollander of Brabander is kan soms invloed hebben, bv. bij discussies over voldoende of onvoldoende infrastructuur in Brabant, c.q. Holland. Zo kan het soms moeilijk zijn om zich in te leven in het groepsdenken van een andere maatschappelijke laag, of een andere etnische groep.

Opvoeding en omgevingsfactoren

Deze factoren zijn niet beslissend maar evenmin onbelangrijk. Gebleken is dat de 'dialectische' tongval (m.n. Limburgs of Gronings), bv. bij sollicitaties een rol van betekenis kan spelen. Een respectvol en beleefd optreden in woord,

beeld en geschrift kan de ontvankelijkheid bij de toehoorder of lezer in positieve zin beïnvloeden. Mij is in de loop der jaren opgevallen dat politiek ter linker- en rechterzijde het prettig vinden om met *gewone* mensen te praten maar tegelijkertijd tussendoor te laten merken dat ze eigenlijk van héél goede huize afkomstig zijn. Onbelangrijk maar toch.

Opleiding en beroepsgroep

Loyaliteit wint het i.c. vaak van de waarheid. Artsen en rechters vinden collegiale kritiek het vervuilen van het eigen nest. Hoogleraren van dezelfde universiteit zullen elkaar zelden afvallen.

Kritiek op interviews en artikelen van collega's krijgen al gauw het stempel 'Verraad', gebrek aan solidariteit etc. Een typerend voorbeeld ontleen ik aan een recent radioprogramma van 3-9-2011, Radio 1, waar enkele oud-sportcoaches hun afkeuring uitspraken over turnsters zoals Suzanne Harmes die hun coach (Frank Louter e.a.) beschuldigden van repressief en keihard optreden. 'Ach, wie zegt dat die meisjes niet flink overdrijven?'

Nestbevuiling wordt ook toegeschreven aan mensen die wantoestanden in het eigen bedrijf of de eigen instelling aan de kaak stellen (klokkenluiders). Daarom is het bedrijfsblaadje meestal uitermate saai. Wie te kritisch is wordt buitengesloten.

Onder vrijdenkers die in het algemeen zéér individualistisch denken en opereren heb ik zelden of nooit iets van die groepsdwang gemerkt.

Inkomen

Iemand met een flinke hypotheek op zijn huis zal niet gemakkelijk onafhankelijk kunnen oordelen over beperking van de hypotheekrenteaftrek. Evenmin over verhoging van de inkomstenbelasting.

Ook een organisatie (neem TNO) die wat betreft opdrachten bijna volledig afhankelijk is van de overheid, zal geneigd zijn elk onderzoek (neem bv. geluidsoverlast vanwege de HSL) naar de overheid toe te schrijven. Zo liggen de resultaten lang tevoren vast. De medewerkers van TNO moeten tenslotte ook leven. Een oud-TNO medewerker bevestigde dit vermoeden.

'Ideologie'/levensovertuiging

In het centrum van het bewustzijn spelen levensbeschouwelijke aspecten bijna altijd een

sterke rol. In de eerste plaats betreft dat godsdienstige opvattingen, meestal vanaf de geboorte en daarom stevig verankerd in het bewustzijn van de gelovige, of deze nu christelijk, islamitisch of joods is om enkele belangrijke grote religies te noemen. Ideologische bevangenheid noemen we dat. En dat geldt ook voor zuiver politiek-maatschappelijke stromingen als het marxisme en het fascisme. Wanneer godsdienstige overtuigingen verbonden zijn met politieke - zoals in het islamisme - kan zo'n 'fusie' zelfs leiden tot puur totalitair denken en handelen. Mutatis mutandis geldt dit ook voor een marxistisch/communistische of fascistische ideologie. Misschien geldt het voor elke ideologie.

Het is bijvoorbeeld voor een joods denker, schrijver of ambachtsman ongelooflijk moeilijk om een genuanceerd standpunt in te nemen over de staat Israël. Voor een fundamentalistische moslim is bv. genuanceerd denken over Westerse waarden een feitelijke onmogelijkheid.

Cultureel milieu

Het milieu waarin men leeft of waaruit men afkomstig is speelt altijd, ongewild een rol bij het innemen van een standpunt of het serieus nemen van feiten, data. 'Maar...zullen sommigen zeggen: 'Feiten zijn toch feiten. Dat kan niemand betwisten'. Helaas, feiten, data komen voort uit subjectieve overwegingen.

Ongewild ordent men. Je kunt niet alle feiten vermelden. Je maakt een keus.

Vaak is er een link tussen het soort muziek, sport, beeldende kunst en podiumkunsten en het milieu waartoe iemand behoort. Nog sterker. Het is bv. bijna ondenkbaar, om een triviaal voorbeeld te noemen, dat een wetenschapper, een (hoog)leraar of kunstenaar een BMW rijdt of een musical bezoekt. Het wordt geheid de opera en geen Toppers.

Sympathie en antipathie

Nietzsche schrijft hierover en andere zaken behartenswaardige dingen. Iedereen zal inzien dat sympathie en antipathie een diep irrationele basis hebben. 'Hij/zij heeft inhoudelijk veel te bieden maar hij is onuitstaanbaar'. 'Die schrijver is fout geweest in de oorlog'. Er zijn talloze kwalificaties van een persoon mogelijk die een neutraal oordeel in de weg staan.

Lid van een politieke partij

Kritiek op partijgenoten wordt niet zelden gezien als een dolkstoot in de rug, een bewijs van gebrek aan loyaliteit en een vorm van verraad. Zich neutraal opstellen tegenover partijgenoten is een buitengewoon zware opgave. Het begrip voor partijgenoten is in ieder geval oneindig veel groter dan voor leden van andere partijen. Ongelijk bekennen tegenover niet-partijgenoten heb ik misschien één keer in mijn leven gezien. Groeiend inzicht iets vaker.

IJdelheid

(o.a. Prevenier 93: 'de ijdelheid van de auteur over zijn persoonlijke prestaties is een zoveelste bron van vervlakking van de rechtzinnigheid'). Iedereen kan zich wel een (geschied)schrijver, tv-persoonlijkheid, advocaat, hoogleraar, vrijdenker of humanist voor de geest halen die aan aan de kwalificatie ijdel voldoet.

Integriteit

Achter duiding van feiten en gebeurtenissen, opvattingen etc. zit altijd een overtuiging. En het is bijna onmogelijk om een overtuiging uit te schakelen. Integriteit is de oplossing volgens Romein en Harmsen. Erken dat je een bepaalde overtuiging hebt, een politieke, maatschappelijke, economische en culturele voorkeur. De antagonist kan daar rekening mee houden en zal er minder op loshakken. Benoem je ideologische bevangenheid. Of dat in het begin van een lezing, artikel of 'debat' is hangt van de situatie af. Liefst zegt je dat in het begin. De lezer of toehoorder zal dan ontvankelijker zijn voor de boodschap die uitgezonden wordt. Afstandelijkheid uit angst niet voldoende objectief te zijn leidt tot ondraaglijke saaiheid.

Nietzsche : 'Alles wat maar niet opwindt, wordt er bijgesleept en het droogste commentaar is niet droog genoeg. Men gaat zelfs zover te veronderstellen dat hij die *totaal niet betrokken* is bij een historisch gegeven de aangewezen persoon is om het te beschrijven. ... Het is ronduit weezinwekkend om juist het meest edele en zeldzame beschreven en verklaard te zien vanuit een opzichtige en opzettelijke afstandelijkheid en vanuit een bloedeloze amateurpsychologie - zeker wanneer *ijdelheid* een historicus ertoe brengt om zijn gebrek aan betrokkenheid als objectief voor te stellen. (Nietzsche, p. 78).

Geëngageerd zijn, subjectief misschien en partijdig maar al met al integer. Dat is m.i. een uitstekende benadering van de werkelijkheid.

'Wer die Menschen kennt,
der ist klug;
Wer sich selber kennt,
ist erleuchtet.
Wer andere Menschen besiegt,
Hat Gewalt;
Wer sich selbst besiegt,
der ist stark.'

Lao-tse

Literatuur

G. Harmsen, *Nieuwe inleiding tot de geschiedenis*. Nijmegen 1998

Walter Prevenier, *Uit goede bron. Inleiding tot de historische kritiek*. Leuven/Apeldoorn 1998

Friedrich Nietzsche, *Over nut en nadeel van geschiedenis voor het leven*. Groningen 1983
(Fr. Nietzsche, *Werke in Drei Bänden*. München 1969.

Fascisme en katholicisme

FRANS VAN DONGEN voorheen bestuurslid van De Vrije Gedachte, oprichter en thans voorzitter van de Atheïstisch-Seculiere Partij (ASP)

Pavelic was een overtuigd katholiek, de paus liet hem zelfs op audiëntie komen, maar hij was er ook van overtuigd, dat zijn vaderland Kroatië gezuiverd moest worden van Serviërs, Joden, zigeuners en antifascistische Kroaten. Kortom, iedereen die niet katholiek en niet fascistisch was, moest opgeruimd worden. Hij was van plan om één derde van de bevolking te assimileren. Die zouden in opvoedingskampen onder geweld gedwongen worden zich te bekeren tot het katholicisme. Eén derde moest gedeporteerd worden en één derde moest uitgeroeid worden, want dat waren: 'Untermenschen'. Pavelic vond, dat Kroaten Arisch waren, net als Duitsers. Althans, als ze 'netjes' katholiek waren.

Pavelic richtte daarom in 1929 de Ustaša op, die zou uitblinken in terreur. Ze werden, o.a. in financieel opzicht, gesteund door de Italiaanse fascist en de katholieke kerk. Het doel was een raszuiver, katholiek Kroatië. In het kader daarvan werd een aanzienlijk aantal moordaanslagen gepleegd; onder meer op de Joegoslavische koning Alexander I in 1934. Pavelic werd hiervoor in Frankrijk bij verstek ter dood veroordeeld, maar werd door Italië, waar hij zich toen bevond, niet uitgeleverd omdat hij de bescherming genoot van Mussolini. Toen de Duitsers in 1941 Kroatië binnenvielen, betekende dit, dat Pavelic de macht kreeg, als fascistische stroman van Hitler en Mussolini. Hij kon toen zijn katholiekfascistische heilstaat stichten: d.w.z. dat er in concentratie kamp Jasenovac ruim een half miljoen mensen, voornamelijk niet Arische en niet katholieke 'elementen', werden omgebracht. Op een bevolking van enkele miljoenen is dit inderdaad ongeveer één derde! Uit onderzoek achteraf bleek, dat veel slachtoffers afschuwelijk verminkt waren. Velen werden gemarteld voordat ze werden vermoord. De kampbewaarders van Jasenovac wedijverden wie in de kortste tijd de meeste gevangenen kon doden. Katholieke priesters en monniken namen deel aan razzia's en massale moordpartijen met messen, bijlen en vleeshaken. Zelfs Duitse SS officieren waren geschokt door de wreedheid van de katholieke nationalist!

Tegen het einde van de oorlog werden de Duitsers verdreven uit Kroatië en Pavelic en een aantal Ustasi vluchtten naar Oostenrijk. De haat tegen de Ustaša was echter zo groot, dat ze door de Britten bij de grens werden teruggestuurd, opdat ze in handen zouden vallen van de communistische partizanen van Tito, die inderdaad korte metten met ze maakten: de meeste werden onmiddellijk en zonder vorm van proces terechtgesteld; een massaslachting die bekend staat als het Bloedbad van Bleiburg. Pavelic wist echter met de staatskas te ontkomen naar Italië, waar hij werd verborgen door de katholieken in het klooster van San Girolamo in Rome dat een centrum was van Kroatische fascistische activiteit. Na enige tijd ging Pavelic naar Argentinië, van waaruit hij nog jaren gewelddadige activiteiten van de Ustasa organiseerde, zoals de moord op de Joegoslavische ambassadeur in Zweden. In Argentinië werd Pavelic 'veiligheidsadviseur' van president Peron, maar na een mislukte

aanslag op zijn leven besloot hij in 1957 naar het katholiekfascistische Spanje van Franco te verhuizen. Kort daarna overleed hij aan de gevolgen van schotwonden.

Italië

Mussolini is na Hitler de bekendste fascist. Ook van Mussolini, net als van Pavelic, lopen er korte lijnen naar het catholicisme. Zelfs zo kort, dat het reëel is te spreken van katholiek fascisme. Mussolini wist premier te worden van een coalitiekabinet van fascist en katholieken, liberalen en socialisten, maar vanaf ongeveer 1924 regeerde hij per volmacht en liet hij zich Duce noemen. Paus Pius XI noemde hem: "...Een man, die door de voorzienigheid is gestuurd..."

Het Nederlands protestants-christelijke jongeren(!)weekblad *Timotheus*, aflevering 20 november 1926, liet weten, dat "...Mussolini een geweldig organisatorisch talent had, en dat hij het vadsig-luie, onbetrouwbare

Italiaanse ras wilde maken tot een volk van vlijtige en eerlijke werkers..." In 1929 sloot Mussolini een zogenaamd concordaat, het 'Verdrag van Lateranen', met de katholieke kerk. Dit kwam erop neer dat het Vaticaan door de Duce als zelfstandig, soeverein land werd erkend, het katholiek onderwijs werd gehandhaafd en de katholieke jeugdbeweging mocht blijven bestaan. In ruil daarvoor 'kreeg' Mussolini alle (!) politieke medewerking van de katholieke kerk voor zijn politiek. Een politiek, die tot steeds meer antisemitisme leidde, maar ook tot steeds meer terreur tegen iedereen die niet fascistisch of niet katholiek was. In 1938 voerde Mussolini in navolging van Hitler rassenwetten in: gemengde huwelijken tussen joden en niet-joden werden verboden. Joodse kinderen mochten de schoolbanken niet meer delen met Italiaanse kinderen en moesten voortaan naar aparte scholen. Joden mochten voortaan geen ambtenaar meer zijn en geen lid van de partij. Huwelijken tussen zwarte Ethiopiërs en Italianen werden verboden. Italië moest raszuiver worden.

Zolang Hitler succes had, kwam Mussolini ook steeds verder. Maar toen Hitler in Europa steeds meer terrein verloor aan de Geallieerden, begon ook de ineenstorting van het rijk van de Duce.

Aan het einde van de oorlog werd hij door partizanen die met de Geallieerden meevochten, doodgeschoten en zijn lijk werd verminkt. Maar weer was het de kerk, die hem zelfs na zijn dood te hulp kwam. Zijn lichaam werd uit een voorlopig graf gestolen om losgeld te eisen. Maar niemand had er geld voor over en uiteindelijk ontfermde het (katholieke) klooster van Milaan zich over het overschot. De abt van het klooster zorgde voor een waardige maar stilgehouden begrafenis en het lijk van Mussolini werd uiteindelijk bijgezet onder het altaar van het klooster van Legnano. Te Mezzegra, de plaats van zijn executie, plaatsten men een kruis, dat er nu nog staat!

Slowakije

Tiso was een Slowaakse rooms-katholiek, die in 1910 tot priester werd gewijd en het zelfs tot hulpbisschop bracht. Vanaf 1925 zat hij in het parlement als vertegenwoordiger van de katholiek georiënteerde Slowaakse Volkspartij. In 1939 wist hij als marionet van Hitler de macht in Slowakije te verkrijgen en startte hij intensieve terreuracties tegen niet-fascisten en niet-katholieken. Tijdens Tiso's regering werden er 58.000 Slowaakse joodse mannen weggevoerd naar Duitse dwangarbeiderskampen. De nazi's betaalden 500 Reichsmark per gedeporteerde jood aan de regering van Tiso, die de achtergebleven

vrouwen en kinderen naar Duits voorbeeld in aparte getto's liet wonen. De volgende uitspraak van Tiso laat duidelijk zien, dat er ook in zijn geval, net als bij Pavelic en Mussolini,

sprake is van een groot raakvlak tussen fascisme en katholicisme: *"... Joodse elementen hebben het leven van de Slowaken bedreigd, daarvan hoef ik niemand te overtuigen... Het is een feit (...) Slowakije zal er slechter voorstaan, als we ons niet op tijd van de Joden ontdoen... We volgen slechts het woord van God, dat zegt: Slowakije, ontdoe u van de Joden, ontdoe u van uw vijanden... Ik weet zeker, dat de katholieken in de toekomst onze huidige trouw aan Duitsland toch als een deugd zullen zien..."*

In 1945 wordt Slowakije door de Russen onder de voet gelopen en Tiso vlucht naar Duitsland. Daar wordt hij echter opgepakt door de Geallieerden en weer teruggestuurd naar

Slowakije. In 1947 wordt hij ter dood veroordeeld en opgehangen, ondanks hevige protesten van de zijde van het Vaticaan, dat hem als een held bleef beschouwen.

Zoals er duidelijke lijnen lopen van het katholicisme van Rome naar het fascisme van Pavelic, Mussolini en Tiso, loopt er een nog duidelijker lijn naar het fascisme en de terreur van Hitler en zijn nazi's. Ook Hitler ging, net als Mussolini, in 1933 een overeenkomst met de katholieke kerk aan: het zogenaamde Concordaat van Rome, wat erop neer kwam, dat de nazi's het katholicisme zouden toestaan. In ruil zouden de katholieken geen samenwerking meer aangaan met liberalen en sociaaldemocraten, maar met de nationaalsocialisten. Hitler kreeg de katholieken op een presenteerblaadje aangeboden. Passage 44 uit dit concordaat luidt: *"... De benoemingen van aartsbisschoppen, bisschoppen en dergelijken zullen niet eerder worden bekendgemaakt dan nadat de rijksstadhouder zich er naar behoren van vergewist heeft dat er geen bezwaren van algemeen politieke aard bestaan ..."*

De ratificatie van dit verdrag werd gevierd met een kerkdienst, waarin pater Marianus Vetter zijn dankbaarheid uitsprak voor de overeenkomst tussen de Führer en de heilige vader en hij merkte op, dat Hitler: *"... Alom bekend staat om zijn toewijding aan god en zijn zorg voor het Duitse volk..."* Ook kardinaal Faulhaber stak zijn enthousiasme over het concordaat niet onder kerkstoelen of -banken. Toen Hermann Göring, de rechterhand van de Führer, bij de paus in Rome op audiëntie was, vroeg de kardinaal aan Göring de volgende boodschap aan Hitler over te brengen: *"Als hoofd van het Duitse Rijk bent u voor ons het door god gevestigd gezag, de rechtmatige overheid, aan wie wij in geweten eerbied en gehoorzaamheid verschuldigd zijn."*

Duitsland

De SS, Hitler's gevreesde militaire elite, bestond voor 25% uit katholieken. Toen Hitler Oostenrijk binnentrok, de Anschluss, juichte de kardinaal hem toe. Van alle nazikopstukken werd alleen Goebbels iets verweten, nl. dat hij met een protestante vrouw was getrouwd. De andere nazi's waren volgens de katholieken keurige heren. Duitse soldaten hadden op hun koppel staan: *"Gott mit uns"*.

Ook stelden de katholieken zich 'sympathiek' op toen Hitler jarig was: alle kerken staken de vlag uit.

In 1939 liepen de Duitse horden Polen met hun Blitzkrieg onder de voet: de Duitse en de Oostenrijkse bisschoppen lieten alle kerkklokken luiden.

Doodstil echter bleef het van katholieke zijde over de Jodenvergassing en de terreur tegen iedereen die anders dacht dan de nazi's. Paus Pius XII nam, zodra hij tot paus was gekozen, de maatregel van zijn voorganger terug waarin racisme verboden werd en hij tekende een verklaring van de Geallieerden, waarin de uitroeiing van de Joden werd veroordeeld, niet! Nooit gaf deze paus aan zijn bisschoppen zelfs maar richtlijnen over hoe ze zich moesten opstellen tegen de Jodenvernietiging. Nooit heeft deze paus iets van zich laten horen over de concentratiekampen, terwijl de meeste lang voor de oorlog al bekend waren, want er werd openlijk in de pers over geschreven. Verhofstadt noemt hem in zijn Pius XII en de Vernietiging van de Joden de 'zwijgpauze'. Deze zelfde paus schaarde zich achter de uitspraak van een Poolse kardinaal die opmerkte: *"De pogroms worden tot op zekere hoogte door de joden zelf veroorzaakt."*

Ronduit enthousiast was het Vaticaan over operatie Barbarossa, Hitler's inval in de Sovjet-Unie. De veldtocht werd beschreven als een van god gezonden kruistocht tegen het atheïstische bolsjewisme van Stalin. De gedachten van Pius XII moeten zeker bij de soldaten aan het front zijn geweest, want toen een journalist van L'Osservatore Romano, de officiële krant van het Vaticaan, hem vroeg, waarom hij niet had geprotesteerd tegen de vernietiging van 6 miljoen Joden, zigeuners en homoseksuelen, antwoordde de paus: *"Lieve vriend, vergeet niet, dat er in het Duitse leger miljoenen katholieken zijn. Moet ik hen in een gewetensconflict brengen?"*

Na de oorlog was het, ook in het geval van de nazi's, de katholieke kerk, die de helpende hand bood bij allerlei ontsnappingsroutes voor vluchtende fascist. Het waren vooral katholieke landen waar de nazi's welkom waren: diverse Zuid-Amerikaanse landen, Italië en Spanje.

Bisschop Hudal prees zich na 1945 gelukkig met het feit, dat hij een aantal oorlogsmisdadigers had helpen ontkomen. In 1948 verzocht de paus,

nog steeds Pius XII, met alle bisschoppen aan de Amerikaanse president Harry Truman, om de overgebleven oorlogsmisdadigers niet meer te

berechten. Een hoge Duitse kerkprelaat, kardinaal Von Galen, verklaarde zich tégen de Neurenberger processen, omdat die gericht zouden zijn op de 'ondermijning van het Duitse volk'.

Ook de huidige paus, nota bene een Duitser, zwijgt als het graf over de medewerking die de katholieke kerk gaf aan de grootste misdaad aller tijden: voor het eerst in de geschiedenis werd er genocide gepleegd op industriële schaal, wat de verklaring is voor het feit, dat er zoveel zijn omgekomen. Als een regering 6 miljoen mensen vermoordt, dan is niet alleen de criminaliteit niet te overzien, maar de logistiek is natuurlijk ook enorm. Nooit werd er zoveel techniek gebruikt om zoveel mensen om te brengen. En de katholieke kerk...? Ze stond erbij en keek ernaar.

Verhofstadt concludeert in genoemd boek, dat hoe katholieker het land was, des te wreder de vervolgingen. En hij noemt niet alleen Pavelic, Mussolini, Tiso en Hitler, maar ook de katholiekfascistische terreur in Polen, Hongarije en Litouwen. Overal in Europa waar zich in het interbellum en tijdens de Tweede Wereldoorlog fascisme voordeed, stonden de katholieken voorop. En meestal waren ze wreder dan de nazi's zelf, net als tijdens de Middeleeuwen en de Reformatie. Verhofstadt merkt op: *"Het instituut kerk, zoals het zich vòòr, tijdens en na de tweede wereldoorlog gedroeg, was een incarnatie van de duivel - om het met katholiek-theologisch gezwets te verwoorden."*

Het aantal moorden: 6 miljoen Joden en nog tientallen andere miljoenen dissidenten, roept de vraag op, hoe het zover heeft kunnen komen. Het lijkt een retorische vraag; toch is er wel een antwoord op te geven: religie! Verhofstadt merkte al op: de protestanten, voornamelijk de lutheranen, deden net zo hard mee. Op de eerste plaats was er natuurlijk al vanaf Augustinus een degelijke bodem gelegd voor antisemitisme vanuit het catholicisme. De kerkvader, die in feite de aftrap gaf voor het antisemitisme in West-Europa, zag de diaspora als god's gerechtigde straf tegen de Joden: zij waren de schuld van de kruisdood van Jezus; zij waren de schurken. Hun ellende was hun eigen schuld:

hadden ze de 'waarheid van Christus' maar moeten aanvaarden, aldus Augustinus. Op de tweede plaats komt Luther met zijn ideeën over Joden, die aan duidelijkheid niets te wensen over laten: *"Joden zijn niet het 'uitverkoren volk', maar het volk van de duivel. Hun opsnijderij over hun afstamming, hun besnijdenis en hun wetten moeten als vuiligheid beschouwd worden. Joden zitten vol met de stront van de duivel. Hun synagogen moeten in brand worden gezet. Hun geld en hun bezittingen moeten afgepakt worden. We zijn fout, als we ze niet afslachten!"* Dat Luther hiermee de basis legde voor het Duitse antisemitisme, blijkt onder meer uit het feit dat hij 500 jaar later door Hitler 'één van de grootste hervormers' zou worden genoemd. Als derde golf Jodenhaat kwamen daar de

fascisten (nazi's) overheen. Drie stromingen kwamen ruwweg vanaf 1930 tot 1945 in één Duitse bedding terecht. Dat is de verklaring voor de omvang van de Holocaust. Het antisemitisme is door de katholieken 'uitgevonden', door de protestanten verbeterd en door de nazi's toegepast. Was Hitler een atheïst of een christen? Die vraag is vaak gesteld. Als hij een atheïst was, dan was hij, net als veel andere nazi's, duidelijk een religiante atheïst. De nazi's waren in ieder geval een samenraapsel van religiante atheïsten en, vooral, katholieken.

Literatuur:

Palmer: "A History of the Modern World"

Verhofstadt: "Pius XII en de Vernietiging van de Joden"

Luther: "Over de Joden en hun leugens"

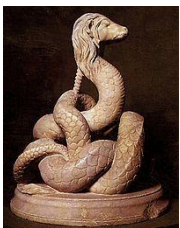

Een antiek lid van Skepsis

ANTON VAN HOOFF (1943) is klassiek historicus te Nijmegen en sinds 2009 voorzitter van De Vrije Gedachte www.devrijegedachte.nl

In de tweede eeuw van onze jaartelling brak in het Romeinse wereldrijk het geloof in velerlei gedaantes door. Daarbij was het christendom maar een van de vele aanbiedingen op een relimarkt. Daarop paaiden goeroes van allerlei religieuze pluimage volgelingen. Een van de goeroes was Alexander van Abonoteichos, een stad aan de Turkse Zwarte-Zeekust. Hij had groot succes met zijn sprekende slang, Glykon, die hij had voorzien van een mensenmasker en via paardenharen bewoog. Zelfs op de munten van de stad verscheen dit heilige dier (dat de inwoners natuurlijk een hoop religieus toerisme opleverde). Een pijp gemaakt van de holle botten van kraanvogels zorgde ervoor dat de slang 'sprak'. De massa's stroomden toe om orakels te krijgen. Bij de duurste sprak de slang zelf. Goedkoper was het inleveren van een verzegelde brief met vraag. Alexander sliep er dan een nachtje over en gaf de volgende dag de document ongerept terug met op de buitenkant een antwoord.

'Ach ja,' zegt Loukianos (ca. 120 – ca. 200), 'er zijn zoveel trucs om een zegel te verbreken.' En hij beschrijft dan gedetailleerd een aantal antieke Stasi-methoden. Zelf leverde hij een paar orakelvragen in onder een perfecte verzegeling. Op de vraag: 'Is Alexander kaal?' kwam de onzinnige respons: 'Van Sabardalachos was hij de malachaattèalos'. Hij leverde ook een briefje in met de kwestie die voor veel stedelijke rivaliteit in de oudheid zorgde: 'Wat is de vaderstad van Homeros?' Bij het inleveren van deze vraag had Loukianos' slaaf zogenaamd terloops verteld dat zijn meester aan pijn in de zij leed. Prompt kwam als antwoord: 'Ik raad u zich te zalven met berenvet en schuim van een renpaard'

Ook leverde Loukianos op naam van een verzonnen persoon acht briefjes met: 'Wanneer zal de bedrieger Alexander ontmaskerd worden?' Natuurlijk kreeg hij acht verschillende antwoorden die kant noch wal raakten.

Het was zeker niet alleen de domme massa die zich liet inpakken. Leden van de Romeinse elite, tot aan het keizerlijke hof in Rome toe, raadpleegden het orakel. Marcus Aurelius. (keizer 161-180) liet bij het begin van een veldtocht in Hongarije op Alexanders raad twee leeuwen te water in de Donau: zo zou de zege zeker zijn. De barbaren aan de overkant sloegen de dieren dood, denkend dat het om een soort wolfshonden ging. Spoedig hierna leden de Romeinen een zware nederlaag. Tja, verklaarde Alexander achteraf, hij had wel een grote overwinning beloofd, maar in het midden gelaten aan wie de zege zou toevallen. Deze ervaring, die Loukianos' hoon opwekt, schijnt het vertrouwen van de keizer niet geschokt

te hebben. Hij willigde het verzoek van Alexander in om de halfbarbaarse naam van zijn stad, Abonoteichos (Abonos-muur) te veranderen in Ionopolis – Ionië was de naam voor Grieks Turkije. Die leeft voort in het huidige Inebolu.

Mensen die willen geloven vinden altijd wel een verklaring. Zo had Alexander aan een aanzienlijke Romein via een orakel aangeraden om zijn zoon door Pythagoras (omstreeks 500 v.o.j.) en Homeros (circa 800 v.o.j.) te laten opvoeden. Iedereen verstond dat pedagogische advies als: laat hem inwijden in de zielsleer van Pythagoras en de Ilias en Odyssee leren. Luttele dagen later stierf de knaap echter en bracht Alexander in grote verlegenheid. Maar de gelovige vader wist raad: zijn zoon zou Pythagoras en Homeros in de onderwereld als leraren krijgen. Loukianos is verbijsterd over die goedgelovigheid.

De rijkselite, die zich in die tijd doorgaans bekende tot een filosofisch mengsel van stoïcisme en Nieuw-Platonisme, was gevoelig voor goddelijke charlatans. De *gnosis*, kennis door openbaringen, verdrong steeds meer de *epistèmè*, het toetsbare, rationele weten. De aanhangers van de materialistische wijsgeer Epikouros (341-270) raakten in de minderheid. Ze werden wonderlijk genoeg soms op één hoop geveegd met de christenen als *atheoi*, goddelozen. Beide groepen hadden namelijk geen gevoel voor de alomtegenwoordigheid van het goddelijke: de christenen hadden – toen nog – alleen een verre hoge god de vader en voor de Epicureeërs waren de goden wezen die ervoor pasten zich met de mensen te bemoeien. Net als de wijsten onder de stervelingen, de aanhangers van Epikouros dus, genoten ze van het bestaan.

Hoewel Loukianos uit Syrië kwam, dus uit een randgebied van de antieke wereld, bewaarde hij als een van de weinige tijdgenoten het klassieke gezonde verstand. Hij wordt mij steeds sympathieker nu ik een boek schrijf over Marcus Aurelius. Deze filosoof-keizer was toch wel een rare snuiter, merk ik. In onze tijd zou hij minstens antroposoof zijn, terwijl de grote spotter Loukianos actief zou zijn bij Skepsis.

Palestina en Israël

JAN BONTJE (Rotterdam 1947) is publicist en columnist; was eind jaren 1970 lid van de redactie van 'De Vrije Gedachte' en is sinds 2007 redacteur van De Vrijdenker. Autodidact.

Uiteindelijk zal de nationale staat zoals wij die kennen verdwijnen. Zodra dat kan, opdoeken dus de nationale staat. Tegelijkertijd ben ik voorstander van de oprichting van een Palestijnse staat. Is dat in tegenspraak met elkaar?

Dat lijkt maar zo. Het opheffen van de nationale staat en dus het streven naar grotere eenheden duurt eeuwen. Anarchisten doemden ervan op een dag wakker te worden zonder staat, maar zo werkt het niet. Toch zijn sommige landen zijn er aan toe, zoals ons land. De Opstand tegen Spanje (ook nog de Tachtigjarige Oorlog genoemd) zorgde voor een eigen nationale staat, maar zo'n 500 jaar verder zijn we zover dat we in een grotere Europese eenheid kunnen opgaan. In vrijheid. Uiteraard met behoud van onze eigen aardigheden en eigenaardigheden. Europa is nog verre van ideaal, maar we beleven het begin van het einde van de nationale staat is.

Andere volken zijn nu pas toe aan een eigen staat, zoals de Palestijnen, de Koerden, de Basken, de Catalanen. Pas als hun nationale droom is verwezenlijkt kunnen die volken, net als wij, gaan denken over het opgaan in grotere eenheden, maar dán op basis van vrijwilligheid. En dat waarschijnlijk nog héél lang...

De Palestijnen gaan eenzijdig hun staat uitroepen en ik hoor al foei! en boe! roepen. Maar Israël deed hetzelfde in 1948. De Palestijnen willen zich – terecht - aan de grenzen van 1967 houden. Straks zijn er dus 2 staten met Palestijnen, Joden en joden. In Palestina zijn de Palestijnen in de meerderheid en de Joden en joden in de minderheid, in Israël is het andersom. In feite dus een schitterend uitgangspunt om eindelijk vrede te sluiten, wonden te helen, samen te werken, kennis uit te wisselen, handel te drijven,

kortom: om te beginnen met het afschaffen van deze 2 staten, om op te gaan in grotere eenheden. Maar dan op basis van vrijwilligheid. In vrede. In vrijheid.

Er zullen altijd mensen die zeggen dat zoiets niet kan. Nationalisme is nu eenmaal moeilijk uit te roeien. Het is immers een primitief, barbaars soort denken, evolutionair gezien een paar miljoen jaar oud, dat hardnekkig zijn ooit terechte plaats in ons brein verdedigt. Maar het verliest terrein. De globalisering is onontkoombaar. Ook voor Palestijnen en Israëli's. Voor iedereen, maar wel graag in vrijheid. En ook dáár zijn we zelf bij.

Over kannibalisme, veganisme en de vrijheid om te eten wat je wilt

De veronachtzaamde politiek van het eten

FLORIS VAN DEN BERG (1973) is filosoof; bestuurslid van De Vrije Gedachte en Executive Director van de seculier humanistische denktank *Center for Inquiry Low Countries*

Veel mensen houden van dieren en eten ze ook. Het toebrengen van leed aan dieren is in onze samenleving geïstitutionaliseerd en sinds de laatste eeuw verder geïntensiveerd en vergroot, zodat wij thans niet alleen met 16,7 miljoen mensen in Nederland wonen, maar ook met tientallen miljoenen dieren – koeien, kippen, varkens, geiten etc. - in de intensieve veehouderij. Beeldmateriaal van de intensieve veehouderij komt met genoeg regelmaat in de media, zodat iedereen weet kan hebben van de barre omstandigheden waaronder dieren leven. Intensieve veehouderij betekent het op grote schaal toebrengen van leed en het doden van miljoenen dieren, zonder dat daar noodzaak voor is. Niemand zal in Nederland verhongeren of in gezondheid achteruit gaan indien dierlijke producten uit het menu worden geschrapt.

Het liberale grondprincipe, zoals voor het eerst expliciet vermeld door de filosoof John Stuart Mill in diens werk *On Liberty* (1859), stelt: *alles is geoorloofd zolang anderen geen schade wordt toegebracht*. De primaire taak van de overheid is, volgens Mill, voorkomen dat mensen anderen schade berokkenen. Dit is de taak van politie en justitie. Daarnaast mag de overheid zelf niet onnodig de vrijheid van individuen inperken. Inperking van de vrijheid van het individu is alleen geoorloofd om anderen te beschermen. Een voorbeeld hiervan zijn snelheidslimieten die bedoeld zijn om verkeersongelukken, d.w.z. schade aan anderen, te voorkomen. De reikwijdte van het niet-schaden principe van Mill was in eerste instantie mensen die op een bepaald moment in een staat wonen, dus Engelsen in laat 19de eeuw Engeland. Het lijkt echter arbitrair om de morele reikwijdte van het liberale niet-schaden principe in te perken tot alleen mensen. De Engelse filosoof en leermeester van Mill, Jeremy Bentham, argumenteerde dat het criterium om te bepalen wie morele status heeft niet het vermogen tot redeneren is (anders zouden baby's en mentaal

gehandicapten er buiten vallen), maar het vermogen tot lijden. *Can they suffer* is het cruciale criterium om te bepalen wie er morele status heeft. Er zijn echter nog meer wezens buiten mensen die kunnen lijden: de meeste (gewervelde) dieren kunnen lijden. Biologen komen met steeds meer bewijs dat vele diersoorten kunnen lijden - ook vissen. Als we het niet schade principe uitbreiden voor niet-menselijke dieren krijgen we het volgende: *alles is geoorloofd zolang je mensen en andere dieren geen schade berokkent*. Neem als voorbeeld kannibalisme. Mag je andere mensen eten? Wanneer wij hier niet schaden principe toepassen dan volgt dat als je een mens eet, je (meestal) die persoon (en diens naasten) schade berokkent. Hieruit volgt dus dat kannibalisme, indien er sprake is van schade aan anderen, verboden is. Hoe zit het dan met vlees eten? Door het eten van een dier, is een dier gedood, en bovendien heeft dat dier ernstig geleden in de intensieve veehouderij. Er is zodoende sprake van schade aan het dier. Hieruit volgt dat dieren eten, volgens het liberale principe, niet is toegestaan. Hier zien we dat er sprake is van een

verschil tussen *politieke* en *morele* tolerantie. Politiek en juridisch (en sociaal) is er niks verkeerd met het eten van vlees, terwijl er vanuit moreel oogpunt iets fundamenteel fout en moreel verkeerd is met het eten van vlees. De Partij voor de Dieren is (momenteel) de enige politieke partij die deze dissonantie tussen politiek en ethiek (tevergeefs) probeert te dichten en zodoende pleit voor de afschaffing van de intensieve veehouderij.

Zodra er over moreel vegetarisme of veganisme gesproken wordt proberen mensen met ad hoc rationalisaties vlees eten en diergebruik moreel te rechtvaardigen. Ik noem en ontcracht ter illustratie enkele veel gehoorde argumenten.

- 1) *De mens is van nature een vleeseter.* Wie zijn heil zoekt in het 'natuurlijkheidsargument' kan ook stoppen met tandenpoetsen en wc-papier gebruiken, die zijn immers ook niet natuurlijk.
- 2) *Voor een gezond dieet zijn dierlijke producten (zuivel en vlees) noodzakelijk.* Dat is niet zo. Het is in Nederland anno nu heel goed mogelijk om gezond (en lekker) vegetarisch en zelfs veganistisch te eten. Dat geldt ook voor sporters en kinderen.
- 3) *De veeboeren verliezen hun baan.* Ja, maar die kunnen dan extensieve biologisch-organische akkerbouw gaan bedrijven. Trouwens, maken we ons zorgen over het verlies van inkomsten wanneer een drugsdealer wordt gepakt?
- 4) *Kunnen we dan geen diervriendelijke producten gebruiken?* Dat is beter dan producten uit de intensieve veehouderij, maar a) 95% van alle dierlijke producten komt uit de intensieve veehouderij, b) de vraag is of diervriendelijker diervriendelijk genoeg is, c) de dieren worden nog steeds gedood, en d) vanuit milieuperspectief is veeteelt vervuilend.

Er zijn nog veel meer argumenten te geven, maar al die argumenten zijn te weerleggen. Het is goed te beseffen dat de morele bewijslijst ligt bij degenen die (potentieel) anderen schade berokkenen. Zij moeten *beyond all reasonable doubt* aantonen dat hun gedrag (i.c. vlees eten) geen schade aan anderen toebrengt. Thans is het in de samenleving zo dat de bewijslast bij de vegetariërs en veganisten ligt. Maar dat zou hetzelfde zijn dat degenen die niet stelen moeten uitleggen waarom zij niet stelen. Behalve het dierenwelzijnargument is er ook de milieuproblematiek die de intensieve

veehouderij meebrengt. Het voedsel voor al die dieren in de intensieve veehouderij wordt grotendeels geïmporteerd uit landen als Brazilië. De grootste reden voor ontbossing in Brazilië is de aanwas van monoculturen voor veevoer. Wie vlees eet, eet dus indirect het regenwoud op. Het heeft meer zin als mensen stoppen met vlees eten, dan dat ze doneren aan een groene ngo als

WWF

WNF. (Geen vlees eten en tevens doneren is nog beter).

Antibioticagebruik bij boerderijdieren kan leiden tot resistentie, wat een risico is voor epidemieën. De wereldbevolking

blijft toenemen en tegelijkertijd gaan steeds meer mensen dierlijke producten eten. Dat leidt tot een toenemende druk op het milieu. Om meer mensen te kunnen voeden is het veel efficiënter om rechtstreeks gewassen te eten dan om die gewassen eerst aan dieren te geven en dan die dieren op te eten. Om de wereld voor toekomstige generaties te behouden is een van de gemakkelijkste dingen om te doen het stoppen met het eten van vlees. En vis, want ook vissen lijden onder de manier waarop ze worden gedood en als er op de huidige niet-duurzame wijze wordt doorgegaan met de visserij, dan zijn in 30 jaar, volgens marinebiologen, de zeeën helemaal leeg. Op algen en kwallen na. Toch kun je in elk dorp vis kopen en in veel restaurants vis eten. En, om gelijk een ad hoc rationalisatie te weerleggen, kweekvis is geen oplossing, want - ik noem drie punten uit meer argumenten - a) die vissen wordt ook schade berokkend, b) de vis wordt gevoed met wilde vis), en de grote hoeveelheden antibiotica vormt een gevaar voor de volksgezondheid.

Het leed dat dieren wordt aangedaan is een blinde vlek in ons moreel bewustzijn. De filosoof Peter Singer was een van de eersten die dit onder de aandacht bracht. Singer paste het idee van Bentham, dat het vermogen tot lijden het fundamentele criterium is, toe op de manier waarop wij met dieren omgaan, in het bijzonder in dierproeven en veeteelt. In 1975 publiceerde hij het boek *Animal Liberation*. Dat boek stond aan het begin van het langzame emancipatieproces voor dierenwelzijn en dierenrechten. Singer noemt de discriminatie op basis van (dier)soort *speciesisme* ('soort-isme'), dat wil zeggen dat een wezen op grond van de soort wel (in het geval van de homo sapiens) morele status heeft, of niet (in het geval van alle

andere dieren). Singer betoogt dat speciesisme gelijk staat met andere vormen van discriminatie als racisme en seksisme (discriminatie op basis van geslacht). Het vergt een omslag in het denken dat de mens een dier onder de dieren is en niet automatisch vanwege het mens-zijn moreel boven de andere dieren verheven is.

Wat moeten we dan doen? En: wie moet wat doen? Het vergt een nieuwe kijk op de samenleving om te zien dat er iets fundamenteel mis is met de manier waarop wij met dieren omgaan. Het antwoord luidt dat op *alle* niveaus actie moet worden ondernomen. In de moderne economie zijn er lange en ingewikkelde ketens van verantwoordelijkheid. Voor de vleesindustrie houdt die verantwoordelijkheids-keten in ieder geval de volgende schakels in: (supra)nationale overheid, lokale overheid, supermarkten, groothandels, boeren, ingenieurs van de dierfabrieken en slachthuizen, dierenartsen, restaurants, (media)koks, diëtisten, culinaire journalisten en uiteindelijk de consumenten. Hoe lang die keten ook is: iedereen kan dagelijks meerdere keren kiezen om ofwel deel te zijn van het probleem en daarmee medeverantwoordelijk te zijn voor het leed en de schade die de intensieve veehouderij veroorzaakt; of deel van de oplossing te zijn,

door geen dieronvriendelijke producten te consumeren. De overheid zou de intensieve veehouderij dienen af te schaffen, en de import en export van dieronvriendelijke producten dienen te verbieden. Bedrijven, restaurants, supermarkten, iedereen kan een keuze voor een betere, diervriendelijke wereld maken.

Vegetarisme, en beter nog veganisme, is geen wonderlijke hobby, maar een keiharde, fundamentele, liberale plicht. Wellicht dat we eens net zo terugkijken op deze tijd waarin vlees eten nog heel gewoon is, zoals we nu kijken naar de tijd dat slavernij nog heel gewoon was. Het is echter wrang om te constateren dat ondanks alle campagnes, en de vele ngo's en het toegenomen bewustzijn, het aantal dieren in de intensieve veehouderij (zowel in Nederland als wereldwijd) toe blijft nemen, net als de vleesconsumptie.

Literatuursuggesties

- Berg, Floris van den, *Filosofie voor een betere wereld*
- DeGrazia, David, *Animal Rights. A very short introduction*
- Foer, Jonathan, *Dieren eten*
- Fox, Michael Allen, *Deep Vegetarianism*
- Singer, Peter, *Animal Liberation*
- Thieme, Marianne, *De eeuw van het dier*
- Winkel, Dos, *Wat is er mis met vis. En visolie*

“All religion, my friend, is simply evolved out of fraud, fear, greed, imagination, and poetry.” (Alle religie, mijn vriend, is eenvoudigweg voortgekomen uit bedrog, angst, hebzucht, fantasie en poëzie.) Edgar Allen Poe (1809-1849)

Het brein en wij

JAN VAN DER WERFF (1939 Hilversum) is gepensioneerd omroepmedewerker en redacteur De Vrijdenker

Als twee geleerde heren, t.w. de klassiek historicus Anton van Hooff en de psycholoog Paul Hopster, het niet eens zijn met de hooggeleerde neuroloog Dick Swaab, is het hoog tijd dat een leek als ik zich eens met de kwestie gaat bemoeien.

Allereerst zou ik Anton van Hooff willen adviseren om het boek van Swaab toch maar weer op zijn lijstje van ‘ooit nog eens te lezen

boeken’ te zetten, want het is beslist de moeite waard. Het boek geeft een uitermate boeiend overzicht van hoe de hersenen werken, welke

chemische stoffen daarbij een rol spelen, dat het tijdstip en de beschikbare hoeveelheid van die stoffen al in de baarmoeder bepalen of, bijvoorbeeld, iemand later hetero- of homoseksueel wordt. De schadelijke gevolgen van alcoholgebruik worden behandeld en nog heel veel meer. Het boek hoort – met stip – op ieders lijstje te staan. Of je het met de titel *Wij zijn ons brein* eens bent, is een andere kwestie. Het is in ieder geval een pakkende titel, beter dan *Ons brein is heel belangrijk* of *Kijk eens wat ik u allemaal over het brein te vertellen heb*. Je wilt tenslotte dat je boek gelezen wordt.

Ondanks dat ik *Wij zijn ons brein* met veel plezier gelezen heb, ben ik het niet met de strekking van de titel eens. Wij zijn niet ons brein, of om het anders te zeggen: mijn brein is niet mijn ik. Als dat wel zo was, waar zou de rest van mij dan voor dienen? Een brein kan niet zonder lichaam. Een los brein kan niet bestaan en dient nergens toe, zelfs al zou je voor een goede bloedtoevoer met de juiste voedingsstoffen zorgen, de temperatuur goed houden enzovoort. Een brein zonder lichaam is niets, een supercomputer zonder dat iemand er iets mee doet. Hoe zou het brein zonder lichaam moeten weten hoe het voelt om tegen de wind in te fietsen of om een boek te lezen bij de open haard met een glas wijn bij de hand? Als er een kind geboren zou worden dat niets kon zien, horen, voelen, proeven of ruiken, dat, kortom, geen enkele waarneming kon doen en bovendien niet kon bewegen, kon het brein van dat kind zich niet ontwikkelen en bleef het gedurende het hele leven van het kind werkeloos en overbodig. Een brein kan alleen maar functioneren in een werkend lichaam. Als het lichaam – of eigenlijk moet ik zeggen: de rest van het lichaam – een gebrek heeft, ontwikkelt het brein zich op een andere manier dan zonder dat gebrek. Het brein is wat dat betreft heel flexibel. Het past zich aan bij het lichaam. Zelf ben ik mijn hele leven al aan één oor doof. Ik kan daardoor niet horen waar geluid vandaan komt. Mijn brein kan beredeneren hoe je met twee oren wél de richting van geluid kunt bepalen, maar daar heb ik niks aan. Het brein is weliswaar datgene wat de mens onderscheidt van zijn mededieren, maar het brein heeft de rest van het lichaam nodig om te kunnen functioneren.

Een werkend brein in een machteloos lichaam is doodongelukkig; zie het *locked-in syndroom* bij Swaab. Het lichaam en het brein hebben elkaar nodig. Ze kunnen niet zonder elkaar. Samen vormen zij het ik.

Als een sportman, bijvoorbeeld een voetballer of een schaatser, zijn benen niet meer kan gebruiken, verandert zijn ik. Hetzelfde geldt overigens ook voor een fotomodel. Zowel de atleet als het fotomodel kan natuurlijk een nieuw leven beginnen, maar hun ik is wel veranderd. De kleur van je ogen, de vorm van je gezicht, de krullen van je haar – of de afwezigheid daarvan – zijn allemaal onderdelen van je ik.

Een brein heeft voortdurend prikkels van het lichaam of van buiten nodig om te kunnen functioneren. De rest van het lichaam en de hersenen beïnvloeden elkaar voortdurend. De hersenen kunnen het lichaam opdracht geven om te lopen. Het lichaam kan het brein opdracht geven om het lichaam opdracht te geven naar de koelkast te laten lopen omdat het ik dorst heeft. Het lichaam kan bepaalde verrichtingen van het brein verhinderen. U zou – met dank aan Rudy Kousbroek – het volgende proefje eens moeten doen (bij voorkeur als er niemand anders in de buurt is, want anders loopt u de kans dat uw huisgenoten 112 bellen): houd uw mond een tijdlang wijd opengesperd en probeer dan aan de klank van de letter *i* te denken. Het zal u niet lukken, of hooguit met moeite.

Dick Swaab schrijft in zijn boek ook over geslachtsverandering. Niet zo heel lang geleden stond er eens een onbekende dame bij mij voor de deur. Ze vroeg me of ik haar herkende. Ik herkende haar niet. “Misschien herken je mijn stem” zei ze. Langzaam kwam ik erachter dat het een oud-collega van me was, die zich van geslacht had laten veranderen. Het was zijn/haar hele leven haar/zijn wens geweest om dat te laten doen. We hadden een lang gesprek en bepaalde dingen, zoals haar manier van praten en haar gevoel voor humor herkende ik na een tijdje. Maar zij was voor mij niet meer dezelfde persoon. Voor zichzelf was ze dat overigens ook niet: zij was nu de persoon die zij altijd had willen zijn.

Met alle respect voor Dick Swaab: wij zijn niet ons brein. Wij zijn een lichaam en hebben een brein.

Voorspellen

LEON WECKE (1932 Wijchen) is polemoloog verbonden aan het Centrum voor Conflictanalyse en -Management (CICAM) van de Radboud Universiteit Nijmegen

Waarzeggers zijn er altijd geweest. De toekomst zou voorspelbaar zijn. Immer bleken daartoe begaafden in glazen bollen te kunnen kijken. Nog steeds worden toekomstverkenningen ondernomen: van kwakzalvende halvegaren tot hoogwetenschappelijke instituten, hoewel de toekomst per definitie niet verkend kan worden: ze bestaat immers nog niet.

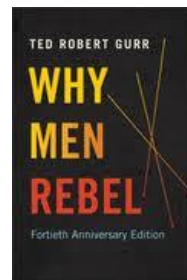
De bases van toekomstverkenningen variëren van heilige geschriften tot diepgaande wetenschappelijke analyses van het recente en verre verleden. De uitgangspunten zijn veelal in basisveronderstellingen, in paradigmata, geformuleerd. Zo heeft het statenparadigma lange tijd mede gefunctioneerd als verklaring voor het feitelijke en toekomstige internationale gebeuren in de wereld. De wereld werd gezien als het speelveld van onafhankelijke biljartballen die, elkaar aantrekkend en afstotend, de internationale relaties vorm gaven. Nadien werd het statenparadigma aangevuld met het paradigma van de complexe interdependentie, de veronderstelling inzake de complexe wederzijdse afhankelijkheid van de internationale actoren. Niet een anarchie van onafhankelijke staten maar een wereld waarin de veiligheid door middel van samenwerking en integratie bewerkstelligd werd. Vervolgens gold ook het inzicht dat de grote mondiale vraagstukken niet los van elkaar staan, maar onderling gerelateerd zijn. Gebeurtenissen op het ene gebied zouden hun repercussies hebben op het andere. Zo kon men onder meer over met elkaar gerelateerde economische, militaire, ecologische, sociale, politieke, juridische veiligheid spreken. Het begrip ‘*comprehensive security*’ kwam in zwang, maar werd ook weer ten onrechte snel vergeten. Overigens, het ene veiligheidsgebied is van meer belang dan het andere als het om de toekomst van de wereld gaat. En wat mij betreft staat ecologische veiligheid ver bovenaan. Deze zal immers op alle andere veiligheidsgebieden van invloed zijn. Wellicht dat hier een vierde paradigma op zijn plaats is en wel dat van de voortgaande vernietiging van milieu en biosfeer. Zolang zelfs zogenaamde ‘duurzame groei’ een nastrevenswaardig doel in onze kapitalistische samenleving is, zal per definitie de veiligheid op alle andere gebieden in toenemend gevaar komen. Maar wellicht dat komende generaties

tot andere inzichten geraken. Het is, zoals Nederlands eerste polemoloog, wijlen prof. Bert Röling, opmerkte, dat de mate waarin genoeg wordt genomen met bepaalde wetenschappelijke verklaringen en de daarbij behorende begripsinhouden bepaald is door tijd, cultuur en plaats.

Het voorafgaande wil niet zeggen dat geen betrouwbare inschatting gemaakt kan worden van ontwikkelingen op korte termijn. Veelal zijn de gegevens, de statistieken en de trendbeschrijvingen wel aanwezig, maar zijn het de politici die, vaak geleid door publieke opinies, een bepaald beeld van de werkelijkheid presenteren. Politici prefereren het beeld van de werkelijkheid te presenteren dat aansluit bij de opvattingen van de eigen achterban en/of bepaalde besluiten en uitvoeringen daarvan legitimeert.

Zo hebben kennelijk de politieke en economische belangen verbonden aan het ondersteunen van Arabische dictators er mede toe geleid dat vanuit de Westen een succesvolle revolutie niet tot de mogelijkheden werd gerekend.

Toch hebben sinds de Tweede Wereldoorlog tal van wetenschappelijke auteurs de voorwaarden voor succesvolle volksopstanden beschreven en dat op basis van het recente verleden. Hierbij valt te denken aan wetenschappers als

Feierabend, Swartz en Gurr, welke laatste in 1970 zijn boek ‘*Why men Rebel*’ publiceerde. Als cruciale voorwaarden voor geslaagde revoluties wordt de ontrouw van de sterke arm aan de zittende regering genoemd, de deloyaliteit van politie en leger die niet optreden of de kant van de rebellen kiezen, en

een goed functionerende communicatie tussen de ontevredenen. Aan beide voorwaarden was voorafgaand aan de ‘Arabische Lente’ in een

aantal landen voldaan. Bezit van mobiele telefoon en internet waren bekend alsook gegevens over de relatie van krijgsmacht en politie met de gevestigde regering. Toch kwam het voor velen als een verrassing in meerderlei opzicht. Er zijn veel volkeren met kwalijke regeringen en met veel ontevreden en gefrustreerde jongeren in

bezit van telefoon en computer. De vraag voor die regeringen is niet of ze ooit aan de kant gezet worden, maar wanneer. De vraag voor de Westerse democratieën is wanneer het moment gekomen is om in het eigen belang de rebellerende partij te gaan steunen en dat uiteraard met een verwijzing naar zeer gemeente menslievende bedoelingen.

Jouw god is de mijne niet

FRANS BIJLSMA (1938) is rustend medisch specialist en oud-redacteur van De Vrijdenker

Eindelijk, eindelijk is er iets waarover de wereldbevolking van zeven miljard mensen het in meerderheid eens kan zijn: jouw god is de mijne niet. Elke godsdienst, hoe verspreid ook, heeft immers altijd een minderheid van aanhangers, variërend van grote (christendom, islam, hindoeïsme) tot heel kleine minderheden. Een moslim kan het zeggen van alle anderen, een christen evenzo, en zo voort. Over verschillende geloofsrichtingen, twisten en geschillen binnen zo'n minderheid willen we het dan nog niet eens hebben.

De implicaties hiervan liggen in de eerste plaats op het verstandelijke vlak. Zou bij een niet al te provinciale gelovige, met enige kennis van de wereld, nu nooit eens twijfel zijn opgekomen, gewoon omdat zo ontzaglijk veel mensen iets heel anders geloven, een andere god of goden aanbidden? Zou hij/zij het zelf dan wel bij het rechte eind hebben? Maar geen nood: de waarheidspretentie die inherent is aan iedere vorm van religie verschaft de gelovige een stevig pantser. Kortom: al die anderen dwalen, hij of zij zelf niet. Mocht de twijfel toch toeslaan, dan is de eerste stap naar ongelof en afvalligheid al gezet. En laten we de sterke werking van de omgeving niet vergeten waarin iemand opgroeit met opvoeding en onderwijs, tradities, sociale dwang en dergelijke. Het vergt dappere, onafhankelijke mensen om zich daaraan te onttrekken. Al deze dingen zijn overigens al eeuwenlang door de godsdienstkritiek, voornamelijk in het Westen, aan de orde gesteld. Maar om het vertrouwen in de leer wat te ondersteunen is er gewerkt met zogenaamde godsbewijzen, analyse van de "boodschap", dogmatiek en zo meer, met de pretentie dat theologie een wetenschap is – *quod non* (wat niet het geval is). Het kan geen kwaad ons er nog eens over te verbazen.

Er is, ten tweede, het gevoelsmatige aspect. Het zinnetje uit de titel wordt meestal niet vriendelijk, welwillend gedacht of uitgesproken. Er is vaak een ondertoon van haat en minachting tegenover de aangesprokene, iemand van een ander geloof dus. De boodschap is duidelijk: kom mij niet aan met jouw god of goden, want daar geloof ik niet in, die is/zijn minderwaardig. Het roept vrijwel altijd bij die ander ook een emotionele reactie op, want degene die het zegt wijst af en minacht wat voor jou heilig is, een diep gevoelde betekenis heeft. De wortels hiervan zijn nog wel te begrijpen. Iedereen wil graag gelijk hebben en gelijk krijgen (ook de vrijdenker!) In zijn lichtste vorm gaat deze reactie niet verder dan onbegrip, verbazing dat iemand anders zoiets moois en zinvol versmaadt. Maar als dit gevoel zich verdiept en cumuleert kan het omslaan in blinde woede, leidend tot massale geweldpleging, moord, oorlog. Daarmee wil natuurlijk niet gezegd zijn dat religie de enige drijfveer voor oorlog en geweld is, want dat is bepaald niet het geval. Maar even goed: "De joden hebben Jezus vermoord!" "Dood aan de moslims, God wil het!" "Maak ze af, die christenhonden, die ongelovigen!" Vele eeuwen wereldgeschiedenis weergalmen ervan. En het gaat tot de huidige dag door: in Nigeria, Egypte, het Midden-

Oosten, India, Zuid-Oost-Azië. Om van het kleinere kwaad van gedwongen bekeringsen, uitstoting, achterstelling en andere vormen van discriminatie nog maar niet te spreken. Een aparte situatie ontstaat wanneer de gesprekspartner atheïst, scepticus, secularist, naturalist, kortom een echte ongelovige is. Wanneer een gelovige zich met dit zinnetje tot die atheïst richt, slaat het nergens op. Die atheïst kent geen goden, er wordt niets "heiligs" bij hem geminacht. Zijn overtuiging berust op weten, op kennis, niet op geloof in iets onaantoonbaar. Tegen hem zal de gelovige zeggen: "je mist iets". De atheïst heeft daar zo zijn gedachten over, maar vanuit zijn overtuiging kan hij op zijn beurt weer wel tegen de gelovige zeggen: "jouw god is de mijne niet". En hij zegt het waarschijnlijk uit de grond van zijn hart. Hij zal er niet gauw voor op de vuist gaan, tenzij hij aangevallen wordt, en wellicht hopen dat zijn gesprekspartner ooit achter de wolken het licht der rede zal zien.

Het probleem van vijandschap tussen mensen met verschillende godsdiensten en levensbeschouwingen (en ook *binnen* een bepaalde religie, tegen heterodoxe aanhangers) is al vele eeuwen oud. Het Romeinse Rijk, feitelijk een veelvolkerenstaat, was betrekkelijk tolerant tegenover degenen die niet de officiële Grieks-Romeinse godenleer aanhingen - tot het christendom zijn intrede deed. Nadat dit in de 4de eeuw tot staatsgodsdienst was verheven nam de intolerantie merkbaar toe. Na het ontstaan van de islam (7de eeuw) en uitbreiding daarvan over een groot deel van de toenmalige bekende wereld, was er van tolerantie op godsdienstig gebied nauwelijks sprake meer. Het Jodendom heeft hier, vooral door het kleine aantal van zijn volgelingen en de geringe neiging tot proselitisme, nooit een grote rol in gespeeld. Wel een passieve: vervolging door christenen en, langere tijd in mindere mate, door moslims is een steeds terugkerend thema in de wereldgeschiedenis. Toch zien we dat waar joden een meerderheid vormen, zoals in de staat Israël (vanaf 1948), ook daar een zeer militante

houding ten opzichte van andere godsdiensten aan de dag treedt, waarbij ze bovendien aan hun eigen vrijzinnige en seculiere landgenoten hun wil trachten op te leggen.

Het probleem lijkt onoplosbaar. Elke religie pretendeert de waarheid in pacht te hebben, dus hoe kan men nu het bestaansrecht van al die anderen erkennen? In de loop van de tijd zijn er wel filosofen, geleerden, schrijvers geweest (ook in de hoogtijdagen van de islam, ongeveer 800 tot 1400!) die voor verdraagzaamheid pleitten en voor begrip tussen de volkeren. Ze beleden vaak zelf een godsdienst en spraken uit ervaring, maar hun boodschap viel meestal in dorre grond. Het zou in het Westen tot de Verlichting duren voordat concepten als vrijheid van godsdienst en meningsuiting, gelijkwaardigheid van alle mensen, scheiding van kerk en staat en mensenrechten brede aanhang kregen en daarna geleidelijk in de wetten van vele landen, tot in hun grondwetten toe, werden opgenomen. Er zijn merkwaardig genoeg in diezelfde landen nog heel wat lieden aan wie dit kennelijk voorbij is gegaan - we noemen nu eens geen namen van personen of partijen.

Het lijkt erop dat de mate van verdraagzaamheid recht evenredig is met de mate van vrijzinnigheid, zowel tussen godsdiensten onderling als intern. Dat is niet verwonderlijk. Maar trekken we die lijn door, dan zouden atheïsten (seculieren, sceptici, rationalisten) een maximale tolerantie ten opzichte van al die gelovige anderen moeten vertonen. Daar is in zijn algemeenheid geen sprake van. Gelukkig beperkt het zich meestal tot verbaasd onbegrip, eventueel besmuikt naar je voorhoofd wijzen. Er zijn echter onder atheïstische regimes wel degelijk uitbarstingen van intolerantie en geweld tegen godsdienstigen geweest, bijvoorbeeld in de Franse Revolutie, in Republikeins Spanje tijdens de Burgeroorlog en recent in vele communistische landen. En al gebeurde dit in het kader van veel ingrijpender politieke veranderingen, het is niet iets om trots op te zijn, om het maar zacht te zeggen. Ons wapen is het woord en dat moet het altijd blijven.

Het momentum van vrijheid

Gedachten over de vraag of de mens een vrije wil heeft

FONS TEL (1941, Haarlem) vrijdenker en publicist.

“De mens die zijn vrijheid gewaarwordt, rust niet vóór hij een weg heeft gevonden die hem uit dat vacuüm leidt. De ontwortelde wil weer vaste grond. (...) Maar de zekerheid van de vaste grond is die van een graf.” Gerard Bodifée, Ruimte voor vrijheid, p. 81

Toen ik het artikel ‘Vrij van gedachte, vrij van wil?’ van Paul Hopster in De Vrijdenker (april 2011, nr. 3) las, ging ik ervan uit dat daar een golf van reacties op zou komen. Immers, in dit artikel komt Hopster, op grond van neurowetenschappelijk onderzoek, tot de conclusie dat de mens niet alleen geen vrije wil, maar ook geen vrije gedachten heeft. Dit schrijft hij in een blad van en voor vrijdenkers dat erop voorstaat de vrije gedachte uit te dragen. Blijkbaar gaan de vrijdenkers van de vereniging De Vrije Gedachte akkoord met de bevindingen van de neurowetenschappers, gezien het feit dat tot nu toe niemand zich kritisch over dit onderwerp heeft geuit.

Maar niet alleen vrijdenkers gaan nonchalant om met het begrip vrijheid. Het valt mij op dat wanneer mensen het over vrijheid hebben, ze meestal iets anders bedoelen, nl. geluk, welvaart, vrede en dergelijke. Hoe komt het dat terwijl het begrip vrijheid in het Westen een haast sacrosancte betekenis heeft met een sterk ideologische impact, in werkelijkheid bijna niemand er zich serieus mee bezighoudt? Onderstaand wil ik aantonen dat wij wel degelijk een vrije wil en vrije gedachten hebben, maar dat vrijheid eerder een last dan een lust is. Dit artikel valt in twee delen uiteen. In het eerste deel zet ik uiteen dat wij het zelf zijn die determineren en wel uit angst voor onzekerheid, zowel in ons zelf als in onze omgeving. Met determineren bedoel ik dan letterlijk iets begrenzen of bepalen als een bewuste wilsvaad. In het tweede deel ga ik nader in op wat vrijheid eigenlijk betekent, nl. het bewustzijn van de onbepaaldheid of het niet gedetermineerd zijn van de wereld en onszelf.

Volgens Hopster “zetten onze hersenen de gedachten en de wil aan. Het gevoel van vrijheid moet dus ook afkomstig zijn van onze hersenwerking.” Heeft dat consequenties voor de verantwoordelijkheid voor onze daden? “Nee”, stelt Hopster, “volgens de

neurowetenschap is iedereen in alle omstandigheden verantwoordelijk voor wat hij doet. Ook als hij geen vrije wil heeft.” Deze opvatting van de moraal is nog rigider dan die van het calvinisme! Bij de calvinisten is de mens door God gepredestineerd of hij wel of niet na de dood opgenomen wordt in ‘de heerlijkheid van de Heer’. Maar volgens hen heeft de mens wél een vrije wil om voor het kwaad te kunnen kiezen en hij wordt daar in morele zin dan ook op afgerekend. Hopster en de neurowetenschappers stellen dat de mens zelfs geen vrije wil heeft om voor het kwaad te kunnen kiezen. Hij is echter wel verantwoordelijk voor wat hij doet. Had die Oude Griek dan toch gelijk toen hij zei dat je beter in de goden kunt geloven dan in de wetenschap? Immers, de goden kun je misschien nog met je gebeden beïnvloeden; de wetenschap is onverbiddelijk in haar oordeel dat wij maar marionetten zijn in de poppenkast van een gedetermineerde natuur.

Externe determinatie

De vraag die hier gesteld moet worden is of dat wat gedetermineerd is het onderwerp of het onderzoek betreft. Met andere woorden, weten wij dat de wil en de gedachten gedetermineerd zijn door onze hersenen, of veronderstellen wij dat op grond van de wijze van onderzoek? Recent onderzoek van neurowetenschappers van de John Hopkins University heeft aangetoond dat leren tijdelijke veranderingen teweegbrengt in de hersenen – niet alleen in de zenuwverbindingen, maar ook in het DNA. Dit is in tegenspraak met wat werd aangenomen, nl. dat het DNA in elke cel statisch is. Wetenschappers dachten tot nu toe dat het methyleringspatroon van individuele cellen vaststaat: dat het tijdens het leven van een cel niet kon veranderen. Uit onderzoek bij muizen blijkt nu dat de methylering van individuele zenuwcellen in muizenhersenen veranderde als de muizen iets nieuws leerden. De genen waarin

veranderingen optraden, zorgen bijvoorbeeld voor synapsgroei, signaaloverdracht en differentiatie van neuronen. (Bron: *NRC Handelsblad*, 3 september 2011)

Daaruit alleen al blijkt dat niet zozeer de hersenen ons gedrag bepalen, maar dat onder andere de omgeving bepaalde gebieden van onze hersenen kan activeren waardoor wij sneller reageren op interne of externe prikkels. Onze hersenen zijn in staat voortdurend te veranderen door interactieve processen van zowel intra- als extramentale aard. 'Wij zijn ons brein' (Dick Swaab) – ja, dat klopt, maar dat brein is het meest flexibele en 'kneedbare' orgaan van ons lichaam. Plaatsen we echter dit brein centraal in ons onderzoek, dan lijkt het of het causaal noodzakelijk aan de touwtjes trekt, terwijl hij het juist moet hebben van interactieve processen die causaliteit opheffen. Met andere woorden, we kunnen de determinatie van een gebeuren door onze onderzoeksmethode beïnvloeden. Het gebeuren is daardoor niet per se gedetermineerd, maar wij leggen onze determinatie aan dat gebeuren op. Spinoza schreef dan ook: *omnia determinatio est negatio*, iedere determinatie is negatie. Wij kunnen gebeurtenissen determineren, doordat we ons bewust zijn van de tegenstelling ervan, namelijk van de onbepaaldheid van die gebeurtenissen. Wanneer wij verschijnselen determineren, leggen wij volgens Kant dan ook niet het *an sich* van gebeurtenissen vast (dat blijft onbepaald), maar slechts hun verschijningsvormen - de vormen waarin ze ons, in het referentiekader van onze waarneming, verschijnen. Door de methodiek van ons onderzoek leggen wij de verschijningsvormen van gebeurtenissen of dingen vast, niet het *an sich* ervan. Het is dan ook de methodiek van ons onderzoek die de (vormen van de) werkelijkheid determineert. De mens is het naar reden of zekerheid zoekende dier – *the pattern-seeking animal*.

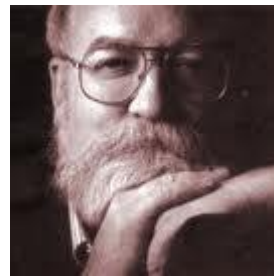
Kortom, wij zijn het die determineren, de werkelijkheid zelf is niet gedetermineerd. Tenminste, dat kunnen we niet weten, maar dat nemen we aan op grond waarvan we structurend onderzoek kunnen doen. Determineren is dan ook per definitie een bewustzijnsdaad, een intramentale activiteit waarbij de werkelijkheid wordt vastgelegd volgens de richtlijnen van ons methodisch onderzoek.

Het zal duidelijk zijn dat ik hier dan ook het waarheidscriterium van de coherentie- en niet

die van de correspondentietheorie toepas. Waarheid is niet gelegen in de overeenkomst van denken en werkelijkheid - we kunnen niet denken wát iets is, zonder eerst te denken dát het is. De werkelijkheid is dus steeds een door ons *gedachte* werkelijkheid. De overeenkomst tussen ons denken en onze gedachte werkelijkheid houdt een cirkelredenering in, en heeft dus geen redelijke grond. Waarheid, die nooit meer kan zijn dan wat we voor waar houden, ligt besloten in de coherentie tussen het voor waar houden van wat we als werkelijkheid beschouwen. Daarbij wordt die coherentie voor een belangrijk deel door onze methodiek van waarneming bepaald.

Nieuwe vormen

Een mooi voorbeeld hoe onderwerp en onderzoek met elkaar worden verwisseld, geeft

Daniel C. Dennett in een interview met Bas Heijne ('Eens willen we ook kunstherenen', in: *Grote vragen – De nieuwe eeuw tussen hoop en vrees*, Prometheus, Amsterdam, 2006).

Daarin stelt hij dat de wereld en onze wil gedetermineerd zijn, maar dat er met de biologie toch meer vrijheid is gekomen dan vroeger. "Dankzij de evolutie zijn er allemaal nieuwe systemen ontstaan, in de eerste plaats de menselijke taal en cultuur. Die hebben letterlijk *nieuwe vormen* van vrijheid geschapen." (A.w. p. 46. Cursivering van mij.) Eerst was dus alles gedetermineerd, maar door de evolutie zijn er complexe systemen ontwikkeld die meer vrijheid hebben. En waarin bestaat die vrijheid dan volgens Dennett? Vooral in de vormen die de menselijke taal en cultuur hebben geschapen; d.w.z. in de intentionele verschijningsvormen, niet in de dingen *an sich*. Zoals we hebben gezien worden die vormen echter ontwikkeld door de methodische waarneming van ons denken. Wij zijn het die gebeurtenissen of dingen door onze waarneming vastleggen en wij hebben de mogelijkheid die vastlegging te veranderen als dat ons goeddunkt. Dat is volgens Dennett onze vrijheid die we door de evolutie verworven hebben. Daarmee heeft hij echter aangetoond dat de dingen zelf niet per se zijn gedetermineerd, maar dat wij met onze methodische waarneming de dingen zo

vastleggen dat ze voor ons zijn gedetermineerd. Het onderzoek determineert, het onderwerp zelf is onbepaald en dus niet per se gedetermineerd. Volgens Dennett hebben alleen de mensen deze vorm van vrijheid evolutionair verworven. Hij zegt: *“In de begintijd van het leven op aarde was er weinig vrijheid, je had robotachtige cellen die de keuze hadden tussen a of b, of ze konden afsterven, en dat was het dan.”* (46)

Je vraagt je af wat voor robotachtige cellen dat geweest moeten zijn die de keuze hadden tussen a, b, of de dood te kiezen. Normale robots hebben deze keuzemogelijkheid niet en zijn daarom machines, geen levende wezens. Deze oercellen moeten zich dan bewust zijn geweest van hun sterfelijkheid, want anders zouden ze die keuze niet kunnen maken. Maar volgens Dennett hadden deze cellen geen bewustzijn; het waren immers robotachtige cellen. Deze levende cellen combineerden volgens Dennett twee tegengestelde zaken: keuzevrijheid en determinatie. Nu blijkt volgens hem de mens ook een dergelijke combinatie te hebben. Bas Heijne vraagt hem namelijk of onze vrijheid gedetermineerd is? *“Zeker. Vrije wil en determinisme bijten elkaar niet.”* Maar als de mens dezelfde combinatie van vrijheid en determinisme heeft als de robotachtige cellen, waarin bestaat dan hun principiële verschil? Volgens Dennett ligt dat verschil in het vermogen van de mens te kunnen anticiperen op iets wat zou kunnen gebeuren. *“Juist in een gedetermineerde wereld kun je gemakkelijker dingen vermijden, omdat ze gemakkelijker te voorspellen zijn dan in een wereld waarin blind toeval regeert.”* (46) Maar die robotachtige cellen konden blijkbaar ook dingen vermijden door vooruit te nemen, want ze konden kiezen tussen a, b of afsterven.

Anticiperen

Wat kunnen wij uit zijn verhaal concluderen? Dat het leven vanaf het begin in staat is geweest gebeurtenissen vooruit te kunnen nemen en daaruit te kiezen. Het had dit anticiperende vermogen, omdat het zich vanaf het begin bewust is geweest van zijn sterfelijkheid. Immers, de oercellen hadden vanaf het begin het vermogen voor a, b óf voor afsterven te kiezen. Dit houdt in dat deze oercellen zich op enig niveau van de mogelijkheid tot afsterven bewust moeten zijn geweest. Dit bewustzijn is dan de basis van de (keuze)vrijheid van levensprocessen en is gelijkwaardig aan

hun wil te overleven. Het leven kon vanaf het begin dingen of gebeurtenissen vooruitnemen, doordat het die vastlegde op hun inwerking. Het anticiperende vermogen houdt in dat de inwerking die de dingen op ons hebben, van tevoren in te schatten en vast te leggen is. Is de inwerking gunstig voor ons overleven of niet: dat is de primaire en centrale vraag in relatie tot de werkelijkheid. Het determineren is dus eigen aan het anticiperende vermogen van levensprocessen en vloeit regelrecht voort uit de wil te overleven. Tot die conclusie kwam Dennett ook in zijn boek *Het bewustzijn verklaard*. Hij schrijft daarin: *“Zodra er sprake is van zelfbehoud, worden grenzen belangrijk, want als je van plan bent jezelf in stand te houden, wil je je inspanningen niet verspillen aan pogingen de hele wereld in stand te houden: je trekt een lijn. Met andere woorden: je wordt egoïstisch. Deze oervorm van egoïsme is een van de kenmerken van het leven.”* (197)

Het is in eerste instantie niet de werkelijkheid die gedetermineerd is – nee, wij als levende wezens determineren de werkelijkheid door grenzen te trekken en haar inwerking op ons vooruit te nemen, op basis waarvan we dan een keuze maken. De werkelijkheid is voor ons dan ook niet meer dan haar uitwerking op onze kansen te overleven; iets wat wij de intentionele verschijningsvorm van de werkelijkheid noemen. De werkelijkheid (dat wat op ons inwerkt – de werkzaamheid) hoeft niet gedetermineerd te zijn, maar wij zijn het die de werkelijkheid determineren, omdat we in staat zijn te negeren. Kortom, het leven heeft het vermogen te negeren, omdat het zich van zijn sterfelijkheid, d.w.z. van het niet(-meer)-zijn, bewust is; een bewustzijn dat gelijkwaardig is aan zijn wil te overleven. Vrijheid heeft dan ook de notie van negatie - het ‘nee’ kunnen zeggen - en is daarom altijd een negatief begrip, ook en vooral als ze ‘ja’ zegt. Want dit ‘ja’ impliceert steeds het ‘nee’ van de twijfel, de argwaan en de spijt. Zo beschouwd is vrijheid gelijkwaardig aan (zelf)bewustzijn en een emergente eigenschap van het leven die het mogelijk maakt dat levende wezens kunnen evolueren.

Hiermee is volgens mij aangetoond dat niet alleen de mens, maar iedere vorm van leven een zekere mate van vrijheid heeft en dat die vrijheid gebaseerd is op de wil van het leven te overleven. Het determineren van de wereld om ons heen is een vermogen dat als uitvloeisel van

deze vrijheid geduid moet worden en dat we het anticiperende vermogen noemen. Dat het leven de wil heeft te overleven, betekent dat het zich bewust is van zijn sterfelijkheid; een bewustzijn dat zich in het gevoel van angst manifesteert. De wil te overleven wordt dus geactualiseerd door de angst voor de dood – de *horror vacui*, (lett.: de vrees voor het lege) zoals Aristoteles dat uitdrukte. Alle levende wezens determineren de wereld om zich heen uit angst voor het onbepaalde, het niet gedetermineerd zijn van die wereld. Wij voelen ons bedreigd door een wereld die destructief op ons in kan werken en wij doen er alles aan om die bedreiging af te weren. Dit doen we door een selectie te maken van de dingen die gunstig op ons inwerken en alles af te weren wat ongunstig op ons inwerkt; determineren dus.

Interne determinatie

Maar als wij mensen het zijn die de wereld om ons heen determineren – in hoeverre zijn wij dan niet zelf gedetermineerd? Onze behoeften, belangen en verlangens die voortvloeien uit de wil te overleven, moeten gericht worden om te kunnen bepalen wat gunstig en wat ongunstig is voor ons overleven. In de wisselwerking met onze omgeving is er in de loop van de tijd wat je zou kunnen noemen een grondpatroon ontwikkeld, waarop onze culturele vormen zijn gebaseerd: tradities, conventies, gedragscodes, enzovoorts. En niet alleen collectief, ook individueel heeft er zich een identiteit gevormd op basis van sekse, ‘ras’, geloof, cultuur en opvoeding. Al deze patronen en structuren bieden ons een houvast in onze strijd te overleven en geven ons het gevoel iemand te zijn. In genoemd artikel geeft Hopster de vele vormen aan waarin een mens kan vervallen wanneer hij dit houvast dreigt te verliezen: wanen, dwanghandelingen, indoctrinatie, hersenspoeling, verslaving. Dit alles overziende zou je kunnen menen dat er geen sprake van vrijheid kan zijn en dat we zelf gedetermineerd zijn – door onze genen, driften, hersenen en

opvoeding. Vanuit deze interne determinanten leggen wij de dingen door projectie om ons heen vast. Maar als dit zo is, dan zouden wij niet tot het bewustzijn kunnen komen dat we gedetermineerd zijn. Het feit dat we ons bewust zijn van onze zogenaamde interne determinanten, geeft aan dat we daarmee niet volledig samenvallen. We kunnen afstand nemen van die determinanten, ze negeren en ze daarom bepalen. Zeker, zonder die determinanten is de kans groot dat we in het zwarte gat van de onbepaaldheid vallen en de donkere zelfkant van het leven aan den lijve ervaren. Om dat te vermijden kiezen we voor genoemde determinanten, ook al zijn we ons van die keuze meestal niet bewust. Dat bewustzijn komt er pas wanneer wij door veranderende omstandigheden onze interne determinatie of identiteit dreigen te verliezen. Dan raken we in een *identity panic*: de angst onze identiteit te verliezen. Dit angstgevoel heerst momenteel alom onder invloed van de globalisering, urbanisering, secularisering, klimaatveranderingen en de technische ontwikkelingen. Op grond van dit angstgevoel zoeken mensen naar houvast dat ze onder andere menen te vinden in politiekpopulistische en/of sociaal-religieuze ideologieën van meer of minder fundamentalistische aard. Dit toont echter aan dat onze identiteit geen gedetermineerd gegeven is, maar veranderlijk kan zijn en dus iets waarvoor we kunnen kiezen. Net zoals wij onze omgeving determineren, determineren we ons zelf uit angst voor het onbepaalde, het onzekere. Natuurlijk zijn er bestaansfactoren (genen, driften, sekse, ‘ras’, cultuur, enzovoorts) die het ons gemakkelijk maken ons te determineren en ons zo een identiteit te geven. Maar als het erop aankomt, zijn wij het die onszelf determineren met die gegeven factoren. En wij determineren uit angst voor de zelfkant van het leven, namelijk de dood waarvan we ons bewust zijn.

Wordt vervolgd

Het eeuwige leven

JAAP VAN DEN BORN (Nijmegen 1951) beidt zijn tijd

Verouderen? Dat kunt u beter laten
En daarenboven is het overbodig
Weg met gepiep, gekraak en moeizaam sloffen!

Je hebt alleen wat extra voeding nodig
Het komt door een tekort aan juiste stoffen
Die vul je aan en je wordt duizend jaar!

Die stoffen heb ik hier; is me dat boffen!
Toevallig ben ik daarin handelaar
Dus koopt mijn vitaminepreparaten!

En sterft u eerder (maar dat lijkt me stug)

Dan krijgt u zeer beslist uw geld terug

Dr. H. Le Compte (*Hoe word ik duizend jaar?*
Standaarduitgeverij/Moussault's uitgeverij.
Amsterdam/Antwerpen 1972). Beweerde het
bovenstaande en werd daarom geschorst door de
Orde der Geneesheren, maar vrijgesproken van
moord op enkele patiënten. Leefde op grote voet van
de handel in zijn aanvullingen. Voedde zichzelf en
zijn vrouw tientallen jaren met ruimtevaartvoedsel en
vitamine-injecties. Stierf op 3 januari 2008 op 78
jarige leeftijd aan een hartkwaal.

Boekbespreking: Salomon Kroonenberg – Waarom de hel naar zwavel stinkt

ENNO NUY (1950, Aerdt) is ondernemer; hoofdredacteur van Maandblad De Vrijdenker

In *Waarom de hel naar zwavel stinkt* gaat de geoloog Salomon Kroonenberg op zoek naar wat verondersteld wordt de thuishaven voor de hel te vormen. Aan de hand van de vroegste beschrijvingen van de hel bij Grieken en Romeinen gaat hij op zoek naar de plekken waar de ingang tot de onderwereld gelegen zou moeten zijn. Hij laat heel fraai zien hoe *Dichtung und Wahrheit* met elkaar verward worden. We komen terecht bij verdwijngaten en onderaardse rivieren en meren, die de ene eeuw in Griekenland worden gesitueerd om enkele eeuwen later plots in Italië op te duiken omdat de dichter-historicus dat nu eenmaal een aantrekkelijker gedachte vond. Op onnavolgbare wijze laat Kroonenberg zien hoe allerlei fysiologische en fysieke omstandigheden, die voorheen werden uitgelegd in termen van de hel, eenvoudig verklaard kunnen worden door de geoloog of bodemdeskundige. Hij doet dat op een uiterst aanstekelijke manier met een subtiel gevoel voor humor, waardoor dit boek juist voor niet-geologen zo genietbaar is geworden.

Uiteraard speelt Dante's Inferno een centrale rol in dit boek. 'Laat varen alle hoop, gij die hier binnentreedt' is zo'n dichtregel die nog steeds tot huivering leidt. Maar Kroonenberg laat nog maar eens zien dat Dante op een ongehoorde wijze plagiaat pleegde, zoals in 1919 al werd aangetoond door

don Miguel Asin Palacios. Dante haalde zijn inspiratie uit een aantal Arabische legendes uit de 9de eeuw, de Isra en de Mi'raj. Het maakt *De Goddelijke komedie* niet minder fraai maar het werpt wel een heel onverwacht en ander licht op Dante, dan we gewend waren. De islam van Mohammed als de geestelijke vader van de Inferno. Dat Dante zijn inspiratiebron niet noemt is al erg genoeg, maar hij gaat nog verder, schrijft Kroonenberg. In plaats van enige dankbaarheid jegens

Mohammed bedenkt Dante voor de profeet de ergste straffen voor het 'splijten' van de mensheid:

*Geen vat zou door verlies van duig of klamp
Zoals degeen die 'k nu zag, openvallen:
gespleten van zijn kin tot aan zijn reet.*

*Tussen zijn benen hingen ingewanden,
hart, lever, longen, en, het smerigst nog,
de zak die wat de strot passeert, tot stront maakt.*

(Inferno, 28, 22-27 vertaling Rob Brouwer)

In de 3de eeuw v.o.j. toonde Eratosthenes al aan dat de aarde bolvormig was en Aristoteles wist zelfs te melden dat "als de aarde is ontstaan, moet dit de manier van zijn wording zijn geweest: zij moet gegroeid zijn in de vorm van een bol". Een citaat dat prachtig aansluit bij het centrale beeld dat Kroonenberg in zijn boek hanteert om zijn verhaal te doen: de toverbal. Er staan nog veel meer wetenswaardigheden in dit prachtige boek, zoals het feit dat 40.000 jaar geleden al mijnbouw plaatsvond. Of dat de Grieken al aandelen kenden: Thucydides en Demosthenes hadden aandelen in mijnputten.

Behalve Dante volgt Kroonenberg ook Jules Verne en andere wetenschappers die een poging hebben gedaan tot het midden van de aarde door te dringen. Dieper dan 12 kilometer is de mens nog niet in de aarde doorgedrongen. Met behulp

van seismologische technieken weten we inmiddels veel meer over het binnenste van de aarde, maar die kennis is volledig gebaseerd op metingen en registraties, interpretaties en extrapolaties. De afstand tot het binnenste van de aarde bedraagt 6.370 km terwijl de continentale aardkorst 20 tot 70 km dik is. Maar Kroonenberg brengt ons naar de binnenmantel, de vloeibare buitenkern en de vaste binnenkern van onze planeet. En als hij daar eenmaal is aangeland onderneemt hij de terugreis en beschrijft op een buitengewoon fraaie manier hoezeer de mens al tot op grote diepte erin geslaagd is de aarde te bevuilen. En tussen al dat afval door beschrijft Kroonenberg ook nog eens op een heldere manier hoe die grote toverbal nu eigenlijk is ontstaan en is geworden tot de planeet zoals wij die nu kennen.

Puur leesgenot, dit fraai geïllustreerde boek. Wij zijn zozeer gewend onze blik naar de ruimte te richten. We zijn op de maan geland, hebben permanente ruimtestations ingericht, speculeren over multiversums en denken nu al na over enkele reisjes naar Mars om tijdig te beginnen met de kolonisatie van nieuw 'Lebensraum' voor het geval wij het op onze eigen planeet echt te bont hebben gemaakt. Kroonenberg laat zien dat de blik naar beneden richten minstens even fascinerende beelden en kennis oplevert. Er zouden veel meer van dit soort prachtige boeken geschreven moeten worden.

De schijnelite van de valse munters

Bespreking hoofdstuk 6, Handboek Janmaat

PETER DE VALENÇA, 1953, Haarlem. Lid sinds 2009 en actief in een DVG debatgroep. Een blauwe maandag betrokken geweest bij de ASP, namelijk bij de oprichting

De schijnelite van de valse munters. Van Martin Bosma, intellectueel brein van de PVV. Drie fouten zou de titel bevatten; ik neem er maar 2 waar. Welke is de 3de? Afijn, het doet er misschien toe, maar dat komt dan nog wel een keer uit.

Ik ben klaar met hoofdstuk 6 en zo

langzamerhand beginnen de eigen vingers te jeuken; niet om de volgende bladzijde om te slaan, maar om te noteren wat ik van dat 6de hoofdstuk vind. Het gaat over Janmaat en zijn Centruumpartij, hoe deze effectief doch valselijk werd geboycot, uitgespeeld, gedemoniseerd en zelfs gewelddadig werd aangepakt. Bosma pakt het goed en gestructureerd aan, zoals je mag

verwachten van een professioneel journalist. Zijn invalshoek is dat er als het ware sprake is geweest van een 'handboek' dat door linkse politici, journalisten, actievoerders én juristen haast perfect werd gehanteerd. Vandaar ook de titel van dat hoofdstuk: *Handboek Janmaat*. Dat handboek had als doel ervoor te zorgen dat 'racistische' en 'fascistische' lieden als Janmaat en zijn maten in de Nederlandse politiek geen kans zouden krijgen en dat zo een soort van herhaling van WOII zou worden voorkomen. Hoewel Bosma tussen sommige regels door laat blijken dat Janmaat inderdaad een merkwaardig manneke was met bizarre uitspraken, zet hij die uitspraken niet bepaald centraal. Het hele hoofdstuk is een aaneenschakeling van wat politici, journalisten, actievoerders en juristen zoal hebben gedaan om Janmaat te dwarsbomen. Het gaat Bosma erom bloot te leggen wat dat handboek behelst. De echte bedoeling daarvan is niet zozeer het achteraf in ere herstellen van Janmaat, maar het wapenen tegen de methoden in dat handboek; methoden die in Nederland iedereen kan verwachten die het waagt om de multiculturele samenleving of de immigratie te bekritisieren.

Ik begrijp Bosma's invalshoek en heb er ook begrip voor. Mijn eigen ervaringen bevestigen zijn stellingname. Ik heb aan den lijve ondervonden hoe het is te worden weggezet als racist dan wel fascist; hoe het is te worden gedemoniseerd; hoe je

privégegevens worden ingezet. Toch wil ik het hoofdstuk op 3 punten bekritisieren. Daarbij wil ik wel aantekenen dat met name linkse tegenstanders van de PVV dan niet moeten denken dat Bosma dús in dit hoofdstuk over de grens van het betamelijke is gegaan en/of dat hij liegt en/of bedriegt.

Mijn 1ste punt is dat hij met name links de schuld van het Janmaat bashen geeft. Dat lijkt me historisch onjuist; ook CDA en VVD deden eraan mee. Zij werkten samen met de linkse partijen bij de vorming van een cordon sanitaire, wat ook mag blijken uit de beschrijvingen die Bosma zelf geeft van hoe de omgangsnormen waren in de Tweede Kamer. Zo gaf niemand daar Janmaat een hand. En nadat zijn fractiemedewerkster Wil Schuurman als gevolg van de aanslag in Kedichem een beenamputatie

had moeten ondergaan, was er ook niemand in die Tweede Kamer die iets van zich liet horen. Er werd ook door niemand iets voor haar geregeld, zoals een aangepaste werkplek. Waarom ook gewoon rechts tegen Janmaat was? Gewoon rechts was (en is) voor extreemrechts niet minder beducht dan voor extreemlinks. Janmaat werd als extreem ervaren.

Een 2de punt is dat er geen handboek was. Dit is een niet onbelangrijk detail. Laat ik even de tijd terugzetten en bij mezelf nagaan hoe ik ertegenaan keek. Ik ga niet beweren dat ik het geweld van de (zelfbenoemde) antifascisten goedkeurde, maar ik was het er wel mee eens dat Janmaat zoveel mogelijk tegengewerkt werd, om te voorkomen dat zijn gedachtegoed politiek verder zou groeien. Het waren alle argumenten en feiten bij elkaar die mij, net als heel veel andere mensen - van links tot rechts - ervan overtuigden dat enige vorm van actie gewenst was. Daarbij werd natuurlijk creatief gezocht naar middelen. Immers, je kunt niet álles winnen met slechts debat. Die middelen moesten natuurlijk wel door de beugel kunnen. Veel van die middelen leken dat ook te kunnen. Wel toont Bosma aan dat er ook veel dubieuze middelen zijn ingezet én dat zelfs de 'acceptabele' middelen een dubieus karakter krijgen als ze worden ingezet tegen standpunten die eigenlijk zo gek nog niet zijn.

Een 3de punt betreft de term 'multicultureel'. Destijds stond dat woord voor een type samenleving waarin mensen over en weer veel tolerantie betonen, elkaar veel ruimte laten, elkaar niet de les lezen, geen racisme wensen en ze vooral lief voor elkaar willen zijn. Wie destijds aangaf de multiculturele samenleving direct te gaan afschaffen als ze aan de macht zouden zijn (wat Janmaat dus letterlijk zei), gaf er zo blijk van geen tolerantie te willen, geen ruimte voor andersdenkenden toe te willen staan, wel racisme goed te praten en het allemaal beter te weten. Het zou getuigen van kwaadaardigheid. Logisch dat mensen daarvan over de nek gingen. De term wordt tegenwoordig net even anders ingevuld en daarom moeten vroegere uitspraken met dat woord erin net even anders gelezen worden. Alleen zo kun je voorkomen dat destijds goedbedoelde opmerkingen nu overkomen als boosaardig.

Was er dan dus helemaal niks met de mensen die Janmaat dwarsboomden aan de hand? Zover ga ik niet; ze waren in mijn ogen feitelijk wel ontzettend naïef. Dat is een kwalificatie die ik ook op mezelf durf toe te passen. De ‘multiculturele samenleving’ is inderdaad nooit onderwerp van een volksreferendum geweest (zoals Bosma telkens weer benadrukt), maar het gaat te ver om te denken dat het hele Nederlandse volk er altijd sterk afwijzend tegenover heeft gestaan. In onze naïviteit dachten verreweg de meesten dat dit idee van onze charismatische leiders wel okay was. Toen

we onze naïviteit verloren (en dat verloor de ene persoon eerder dan de andere), bleek er een zekere groep zeer van zichzelf overtuigde elitairen aan de macht die daarvan schande sprak. En dat was de echte schande natuurlijk; de schande die Bosma, in navolging van bijv. Carel Brendel, in zijn boek goed blootlegt. Zijn opsomming in dit 6de hoofdstuk helpt zeker bij het herkennen van strategieën die door deze elite tot op de dag van vandaag worden gehanteerd. Het maakt ook duidelijker waarom Wilders op sommige van die methoden ‘onverwacht’ (of zelfs niet!) reageert.

Het Martin Bosma syndroom

JAN VAN DER WERFF, (1939 Hilversum) gepensioneerd omroepmedewerker, redacteur De Vrijdenker

Peter de Valença schrijft dat hij jeuk kreeg bij het lezen van Bosma. Laat mij dat nu ook gebeuren. Alleen blijft bij mij de jeuk niet beperkt tot mijn vingers. Ik krijg overal jeuk. Over mijn hele lichaam kreeg ik een paar maanden geleden galbulten. “Je moet ermee naar de dokter,” zei mijn vrouw. Ik loop niet zo gauw naar de dokter, maar dit keer vond ik dat ik toch maar moest gaan. In de wachtkamer gingen mensen zover mogelijk van me vandaan zitten. “Leest u misschien NRC Handelsblad?” vroeg de dokter toen ik de spreekkamer binnenkwam. “Ja,” zei ik onnozel, “hoezo?” “Ik zie in één oogopslag dat u aan uw linkerkant meer bulten hebt dan aan uw rechterkant. Dat komt ervan als u een dagblad leest dat naar extreem links is afgegleden. Het ziet er niet best uit: u hebt een column van Bosma gelezen in een extreem links blad, daar komen ongelukken van. U hebt het Bosma syndroom.” “Maar is daar niks aan te doen, dokter?” “Het probleem is dat de veroorzaker van deze ziekte, *bacterium bosmaticum*, resistent is tegen alle aanvallen. Iedere vorm van bestrijding ketst af op het demoniseringschild van de ziekteverwekker. Zelfs een licht plaagstootje, zoals ‘s avonds vroeg onder de wol, beschouwt het als een vorm van demonisering waarvoor de links-elitaire, (nationaal-)socialistische patiënt gestraft dient te worden.” “Maar wat moet ik nu, dokter?”

“Als u er snel vanaf wilt, zult u toch rechtser moeten worden. U moet naar een herstellingsoord. Een tijdje in het tuigdorp van burgemeester Graus zal u goed doen.” “Dat wil ik helemaal niet!” “Dan is er in theorie nog een andere mogelijkheid. Als die links-elitaire krant van u stopt met de columns van Bosma, dan hebt u een kans dat het vanzelf overgaat. Maar wie weet hoelang dat nog duurt? U blijft dan overigens zelf wel extreemlinks.” Gelukkig is de krant gestopt met Bosma’s column zodat ik bijna weer helemaal hersteld ben.

Er bestaat ook een andere vorm van het Bosma syndroom. Dat is de vorm waar Peter de Valença aan lijdt. Hij gelooft Bosma en gaat zelfs een boek van hem lezen. Hij merkt tot zijn schrik dat Bosma ook wel eens onjuistheden vermeldt. Peter, wordt wakker! Een van Bosma’s hobby’s is socialisten “(nationaal-)socialisten” noemen. Dat houdt in dat de jongelui die door Breivik zijn vermoord, door Bosma postuum tot nazi’s worden verklaard. Hetzelfde geldt voor Anton Constandse, Leo Polak en Willem Drees. Over demonisering gesproken! Peter, ik kan voor Bosma geen enkele achting opbrengen, noch als politicus, noch als “professioneel journalist”. Hoe jij over Bosma denkt moet je zelf weten, maar luister toch eens wat kritischer naar wat hij te zeggen heeft.

Lezers reageren

De redactie behoudt zich het recht voor ingezonden brieven niet te plaatsen en bij plaatsing in te korten of er uit te citeren. Scheldwoorden en/of beledigingen ad hominem (spelen op de man i.p.v. op de bal) worden resoluut verwijderd. Plaatsing houdt niet in dat de redactie achter de inhoud staat. De briefschrijver is en blijft te allen tijde verantwoordelijk en/of aansprakelijk voor de inhoud van zijn reactie.

Over mevrouw Sicksesz (ingekorte versie)

Jan Willem Nienhuys is wel enorm bezig met zijn artikel 'Genezers met een eigen winkeltje'. Hij begint al met ze 'medische goeroe's' te noemen. Dat lijkt me een onjuiste redenering. Er zijn bevoegde artsen d.w.z. artsen die hun bul gehaald hebben en een diploma of getuigschrift van de specialistische opleiding als ze die met goed gevolg afgerond hebben. Ook huisartsen geneeskunde kent een eigen specialistische opleiding die is geboren uit noodzaak. De huisarts moet cliënten vaak doorverwijzen naar een of andere specialist en hebben daartoe een degelijke voorbereiding nodig. Als deze artsen hun werk niet goed doen of een cruciale fout maken, dan kan de benadeelde die arts aanbrengen bij het Medisch Tuchtcollege. Tegenwoordig heet dat Regionaal Tuchtcollege voor de Gezondheidszorg te Amsterdam (of een andere plaats) met als ondertitel College voor Tuchtrecht in eerste aanleg. Je kunt zo'n arts dus nooit een kwakzalver noemen of hem haar bij de VtdK op een lijst laten zetten om hem of haar lastig te vallen met processen. Wat is dan wel een kwakzalver? Een onbevoegde die geneeskunde of medische handelingen uitvoert. Een bevoegde arts heeft geen winkel maar een praktijkruimte in eigen huis of een speciaal daarvoor ingerichte woning die hij /zij met een ander kan delen. Daarnaast wordt er spreekuur gehouden in poliklinieken. Wie iets wil weten over het functioneren van een bepaalde arts die belt de Kon. Ned. Maatschappij tot de bevordering van de geneeskunst, deze zit in Utrecht, tel.nummer (030) 282 39 11. Over mevrouw Sicksesz schrijft de auteur onzin. 'Deze vrouw vond zichzelf heel bijzonder'. Mag dat niet? Moet een mens niet een flinke dosis zelfrespect hebben om goed te doen wat die persoon moet doen. Dat boekje en die ervaring uit haar jeugd staan volkomen los van haar werk als arts en de belangrijke bijdrage die zij heeft geleverd aan de praktijk van de geneeskunde. Het is dus totaal irrelevant om boekje en ervaring op schoolmeisjesleeftijd in dit verband op te voeren. 'Zij kwam 'ook' (?) tot de overtuiging dat zij door aan iemands nek te voelen een aantal ziektes kon diagnosticeren en dat zij door aan die nek te 'rukken' die aandoening kon genezen' moet zijn, 'Ze kwam tot het inzicht na grondige bestudering van ziekte geschiedenissen dat er een correlatie bestaat tussen foutstanden van wervels

en orgaanfunctie stoornissen. Haar methode is een manipulatie methode. Manipulatie wil zeggen heel voorzichtig en fijnzinnig met de vingertoppen voelen wat er onder de huid ligt en vooral geen druk uitoefenen om geen dingen te induceren die er niet zijn. Zo kan dus per wervel geconstateerd worden welke er scheef staat, waarna deze zachtjes in de juiste stand wordt geduwd. 'Rukken aan nekken' is dus uitgesloten. Haalt de schrijver wellicht verschillende systemen door elkaar? Bij voorbeeld Osteopathie waarin heel specifiek aan nekken of beter hoofden wordt gerukt? Dit gebeurt dus zeker niet in de orthomanele geneeskunde zoals haar methode bekend is geworden. Ze heeft haar eigen familieleden opgeleid en die werken samen in de maatschap op het praktijkadres in den Haag. In totaal heeft ze ongeveer 60 artsen opgeleid, die verspreid over het hele land werkzaam zijn.' De leden VtdK hebben, om totaal onbekende redenen, de pik op haar en vallen haar steeds lastig met verdachtmakingen. De 'anti-kwakken' noemt zij ze. Het is voor de hand liggend dat ze zeer zelfverzekerd is en zo nodig een beetje autoritair optreedt wanneer ze deze quasi luis-in-de-pels club van zich af moet meppen om rustig te kunnen werken. Dat leidde er toe dat ze tegen de VtdK wel moest procederen, niet omdat ze geen kwakzalver genoemd wilde worden. Ze is het gewoon niet! Mijn woede betreft dus de onwaarheden (leugens) en insinuaties die Jan Willem Nienhuys gebruikt om mevrouw Sicksesz' onverdiend door het slijk te halen. En het tweede punt van ergernis is dat hij de lezers op het verkeerde been zet, zodat diegenen die nu juist met deze methode effectief van hun kwalen en pijn lijden genezen kunnen worden, binnen korte tijd, niet naar deze artsen durven gaan. Met beleefde groeten, teken ik,
G.M.Hollerman-Bytel

Reactie J.W. Nienhuys

Over Sicksesz kan men informatie op de website van de Vereniging tegen de Kwakzalverij (VtdK) vinden. De door mij geschreven Chronologie van de kwestie Sicksesz aldaar is een goed begin. Daar kan men ook vinden wat precies de bezwaren van de VtdK tegen mw. Sicksesz waren en hoe Sicksesz de VtdK lastig viel met processen, niet andersom! De tijd van bevoegde artsen en onbevoegde

'kwakzalvers' is voorbij sinds de Wet Regelende de Uitoefening der Geneeskunst van 1865 (ook op de website van de VtdK) per 1997 vervangen is door de Wet Beroepsuitoefening Individuele Gezondheidszorg (Wet BIG). De Wet BIG staat elke burger toe voor dokter te spelen, alleen bepaalde handelingen zijn voorbehouden aan artsen. Of iemand arts is of geschorst is, kan men nagaan op de website van het BIG-register. Het advies om de KNMG te bellen is onzin. De KNMG verstrekt slechts summiere informatie aan KNMG-leden over andere KNMG-leden. Niet alle artsen zijn KNMG-lid. Het is ondenkbaar dat de KNMG iets mededeelt over 'het functioneren' van een arts, laat staan of die aan onzingeneeskunde doet. De VtdK begon al ver voor 1997 niet de onbevoegdheid, maar de onwetenschappelijkheid als hoofdkenmerk van kwakzalverij op te vatten. Dus een homeopaat of een colonhydrotherapeut is een kwakzalver, ongeacht of hij of zij in het bezit is van een artsdiploma. Oordeelt u zelf over het boekje van Sickesz: p. 159: "... goeroes die zelf aan den lijve - in de geest - alle stadia van ontwikkeling hebben doorlopen. Wanneer zij [de goeroes] tenslotte - de een vroeger, de ander later - in *eigen* bewustzijn de Verlichting (Nirwana, Satori) hebben ervaren dan gaan zij aan hun leerlingen onderricht geven. Door mijn positie als Westerse arts, die echter reeds op 18-jarige leeftijd de Verlichting ervoer ..." p. 67-68: "Nu bestaat de mogelijkheid - en dat treedt uitsluitend bij ingewijden op bij wie versnelde ontwikkeling in verband met dienst aan de wereld noodzakelijk is - , dat de persoonlijkheid meegenomen wordt naar nog hogere gebieden. In diagram III ... ziet u dat dit niet het boeddhisch gebied betreft want dat is het gebied van het hoger ik) [sic], maar het nirwanisch en het monadisch gebied, die beide ook klank- en kleurhoudend zijn. Dit optrekken als het ware van de gehele persoonlijkheid, inclusief het hoger ik, gebeurt door de leiders van onze planeet." p. 59-60: "Ingewijden van de *vierde graad* zijn er maar ongeveer acht in Nederland. Dat komt zo. Na de vierde inwijding wordt ook het lagere emotiegebied gedeeld door de persoonlijkheid en het hoger ik. Wanneer nu in de persoonlijkheid ook nog maar één greintje van een lagere emotionele kracht aanwezig is, zoals zelfzucht of haat of het zichzelf zoeken, dan kan men de grote krachten die vrijkomen wanneer ook het hoger ik zich met dit gebied gaat verbinden, ten ongunste gebruiken. De vierde inwijding wordt niet gegeven voor alle haat en zelfzucht is opgegeven. In de persoonlijkheid mag geen enkele negatieve emotie meer voorkomen. Een van de kenmerken van de ingewijden van de vierde graad

is dus: ze zijn niet te beledigen, op wat voor wijze ook, en de persoonlijkheid is als doel volledig opgegeven en wordt slechts gebruikt als middel tot dienst. Vóór de vierde inwijding gegeven wordt, ondergaat men een periode van uiterst zware emotionele beproevingen, die steeds zo ingesteld zijn, dat elke zelfzucht, indien aanwezig, duidelijk naar voren zou komen. Ingewijden van de *vijfde graad* worden 'meesters van de wijsheid' genoemd. Bij hen wordt bovendien het etherisch lichaam met het super-ego gedeeld. Dit brengt mee op fysiek gebied een ongewone kracht, uithoudingsvermogen en weerstand tegen ziekte."

Op p. 38-41 wordt meer verteld over diverse inwijdingen, onder meer dat die gedaan worden door de Witte Broederschap, een Raad van entiteiten, onder wie de rasgod Jehova, die zich bezighouden met de ontwikkeling van de mensheid. Pas de hoogste en negende inwijding komt in het monadisch gebied en het nirwanische gebied is pas aan de achtste graad gegund. De auteur van al dit moois legt zelf het verband met haar bijzondere positie als arts die 'dienst aan de wereld' betoont, dus dat ze het als arts hoog in de bol heeft, is geen irrelevante opmerking noch een smerige insinuatie. Ik wil niet al te veel ingaan op de medische aspecten van nekmanipulatie, maar ik wil de lezers van *De Vrijdenker* in overweging geven dat de hele wervelkolom (botten en bindweefsel) uiterst stevig in elkaar zit, maar dat het geheel zo is gebouwd dat er normaal gesproken voldoende ruimte is voor de zenuwen. Het bestaan van nadelige scheefstanden die met zachte druk eventjes blijvend kunnen worden gecorrigeerd is aperte onzin. Wat mijzelf betreft, kijkt u maar op de website van Eindhovense Chinese School Hantang of googlel even Nienhuys+eiervferprobleem. In mijn lezing betoogde ik dat loyaliteit aan leiders een normaal verschijnsel is en waarschijnlijk onontbeerlijk voor de maatschappij én genetisch ingebakken, maar dat dit alleen rationeel is als we die leiders zo mogelijk zelf kiezen (ouders hebben we natuurlijk niet voor het kiezen). Intense loyaliteit aan goeroes en goden in combinatie met machtswellust is volgens mij de kern van godsdienst: een ontsparing van normaal menselijk gedrag veroorzaakt door ons grote vermogen ons dingen voor te stellen die er niet zijn. Mw. Sickesz wist ook een dergelijke religieuze loyaliteit te bewerkstelligen; hoe is me een raadsel. Indertijd hebben diverse personen in brieven aan de VtdK-voorzitter de lof gezongen van hun Verlosseres Sickesz. Het is curieus om een dergelijk religieus epistel nu in *De Vrijdenker* te zien staan.

Dr. J.W. Nienhuys

Nu verkrijgbaar: Het zal je God maar wezen

De artikelenserie Het zal je God maar wezen, die eerder in De Vrijdenker is verschenen, is, voorzien van enkele aanvullingen, sinds juli in boekvorm verkrijgbaar.

Prettig om het allemaal nog eens na te lezen, handig om bij de hand te hebben als er Jehovah's Getuigen aanbellen en ook zeer geschikt als geschenk aan uw gelovige familieleden, vrienden en bekenden.

Het zal je God maar wezen – atheïsme verklaard voor Henk en Ingrid, Achmed en Fatima door Jan van der Werff

Uitgever: Free Musketeers, ISBN 978-90-484-1936-4, prijs € 15,95. Te bestellen op www.freemusketeers.nl (genre: filosofie). U kunt het boekje ook bestellen in de boekwinkel of op www.boek-plus.nl. U bespaart dan verzendkosten.

Ballast

JAAP VAN DEN BORN (Nijmegen 1951) beidt zijn tijd

Ik ben euforisch en extatisch blij
Terwijl ik mij luid jubelend castreer
Ik doe dit met een weldoordachte reden

Ik offer voor de Heer mijn jongeheer
Omdat Hij aan *Zijn* kruis zo heeft geleden
Dus leef ik voortaan zedig, vroom en kuis

En wijd ik mij uitsluitend aan gebeden
Castraat te zijn dat is niet echt een kruis
En daar komt nog een extra voordeel bij:

Zo zingt het ganse heidendom alom
Een toontje lager dan het christendom!

Romeinse Rijk, begin van de jaartelling.

Kuisheid staat hoog in het vaandel van het verse christendom. In de Openbaring van Johannes wemelt het in de hemel van de maagden:

144.000 mannen die zichzelf met de citer begeleiden. Hij kan dus aan hun stem horen dat zij 'zich nooit met een vrouw bezoedeld hebben'; hoe weet hij dat anders? De fanatiekste christenen gaan over tot castratie om elke

verleiding te weerstaan, zoals Justinus bewonderend beschrijft in de jaren 130.

Het loopt zo de spuigaten uit dat de Kerk zich gedwongen voelt op te treden en op het concilie van Nicea worden gecasteerden uitgesloten van het priesterschap.

Gezien de huidige schandalen in de Roomse Moederkerk is het wellicht een goed idee dat besluit terug te draaien.

Zondagmorgen

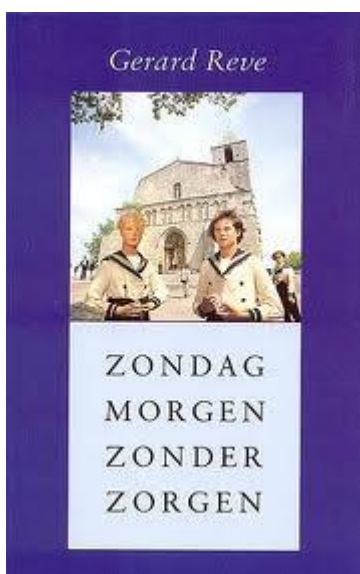

HANS LOUIS KOEKOEK (Rotterdam 1935) filmer en schrijver, publiceerde onder meer Ongelovige verhalen; zie ook www.hanskoekoek.nl

Zondagmorgen. Een heerlijk ontbijt achter de rug. Geen verplichtingen, wat kan een mens gebeuren? In feite niets en toch van alles en dan hoeft het niet eens per se zondagmorgen te zijn. Kortom, na de laatste slok koffie ligt daar de Volkskrant met z'n weekendbijlagen te hunkeren naar aandacht. Maar vreemd, ik kan dit keer niet aan de krant toekomen. Een kop luidt: "Gebrek aan communicatie oorzaak veel rampen." Dat lijkt een open deur intrappen en de letterbrij eronder staat me nog meer tegen en blijft ongelezen.

Gebrek aan communicatie! Mijn gedachten ebben weg naar een bekend dagelijks tafereel. Mensen lopen met hun mobieltje aan het oor gekleefd, vaak te luid sprekend, hun sores of het tegenovergestelde ervan, aan medemensen mee te delen. Digitale communicatie op hoog niveau, oftewel digitale diarree. Met hun vrije hand ondersteunen ze hun tekst met weidse gebaren. Soms zie je er vijf, zes, tegelijk in de menigte passeren. De mensen die ik ken, en die dit belgedrag regelmatig botvieren, daarvan weet ik dat hun privéleven een ware ramp is. Hun bestaan weerspreekt de krantenkop. Ze communiceren, versleuteld in enen en nullen, wat af. Het lijkt weinig nut te hebben, er bestaan nog geen pillen tegen. De enigen die aan hun gezwets iets overhouden zijn de diverse providers.

Hebben mensen elkaar zoveel te vertellen? Nou, ik meen te mogen stellen dat dat wel meevalt in het dagelijkse leven. De plaats waar ik woon, kent een paar drukke straten met terrasjes en restaurants. En wie vind je daar terug? Precies, de gsm-acrobaten, maar nu "live" recht tegenover elkaar aan een tafeltje. Dat valt voor de drommel niet mee! Negen van de tien stellen weten zich geen raad met de confronterende mogelijkheid van communicatie op de aloude menselijke wijze. Er wordt aan een glaasje wijn genipt, een vorkje geprikt, rondgekeken en gezwegen. Men heeft elkaar nauwelijks iets te vertellen. Het zou voor die mensen een weldaad zijn om hun telefoontje tegen het oor te mogen drukken en zo met elkaar tot een dialoog te komen. Communiceren lijkt een groot goed, als je de tronie van die ander maar niet ziet.

Het brengt me op een idee. Waarom moeten politici naar alle oorden van de wereld vliegen voor overleg als het via een mobieltje effectiever werkt? Concreet: om terug te komen bij begin van deze column, zet rampenbestrijders niet al vergaderend tegenover elkaar, maar geef ze mobieltjes. Binnen no-time zijn rampen als gevolg van non-communicatie tot het minimum teruggebracht.

Tja, het is een zondagmorgenfilosofie en ik ben de weekendkrant dankbaar dat "hij" (de krant is een meneer, luidde ooit een reclamecampagne) mijn lethargie lijkt te doorbreken. Een herkansing voor mij en het blad dus.

Na de rampenkop lees ik: Kindermisbruik de angst wordt alleen maar groter - Dan: Discutabele antidepressiva pillen - Verder: Weer tegenslag op woningmarkt - Patiënten Maasstad overleden aan bacterie - Euthanasie meer meldingen dan vorig jaar - Veroorzaker fataal ongeval overleden - Bouw kolencentrale mag voorlopig doorgaan - Twist ouderenbonden over pensioenakkoord - Vasthouden welvaart steeds moeilijker - Rente Grieks papier rijst pan uit - Venlo weigert opvang van asielgezinnen - Banken in

zwaar weer - Wallstreet in mineur - Balen van het weer - Mexicaanse journalisten vermoord aangetroffen - 18 gevangenen in containers gestorven.

Zondagmorgen. Een heerlijk ontbijt achter de rug. Na de laatste slok koffie lag daar de weekendkrant te hunkeren naar aandacht. Laat ik nou mijn halve leven gedacht hebben dat lezers die zich beperken tot het Dagblad De Telegraaf niet zoveel hersencellen hebben. Niet dus! Zij komen de zondagmorgen zonniger en luchtiger door dan ik.